

od ulaza sliku Sv. Triju Kraljeva, na drugom oltaru sliku Sv. Josipa, a ovdje nasuprot t. j. na drugom oltaru lijevo od ulaza sliku Sv. Marije Magdalene, pa budući da razmjeri slika u Muzeju za umjetnost i umjetnički obrt u Zagrebu odgovaraju razmjerima okvira tih oltara, to su te slike bez sumnje tako stajale do godine 1908, kada su zamijenjene novima. (Ove podatke dao je upravi Muzeja g. Franjo Buntak, upravnik Gradskog muzeja u Osijeku, a rodnom Zagrepčacu,

in, koji izrađuje doktorsku disertaciju o crkvi Sv. Marije na Dolcu u Zagrebu.)

Objektive slike došle su u Muzej iz ostavine g. S. Bergera u Zagrebu, darom Kr. Banske uprave Savske banovine.

Zanimljivo je, da je godine 1774 Cebej naslikao veliku sliku sa istim prizorom Smrt Sv. Josipa za svoje rodno mjesto Ajdovščinu (Zbornik U Z D, 123, 78.).

PUBLIKACIJE

Vodnik po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani. Kulturno-zgodovinski del. Ljubljana 1931. Izdal in založil Narodni muzej v Ljubljani.

Muzeji nisu samo čuvarnice i spremišta predmeta izloženih za gledanje nego ustanove, koje služe kako strogoj nauci tako i prosvjećivanju širih slojeva. Ovaj posljednji svoj zadatak vrše — ili bi barem morali da vrše — upućivanjem u značenje predmeta svojih zbiraka putem naročitih predavanja, napose putem stručnih vođenja stručnog muzejskog osoblja ili pojedinih stručnjaka izvan muzeja. Drugi je način tumačenja posredstvom natpisa uz predmete ili pomoću naročitih opsežnijih ili manjih priručnih kataloga, knjižica t. zv. vodiča, koji zamjenjuju živu riječ, a često su providjeni slikama izložaka.

Dok je prvi način i od drugog samo način s natpisima provediv redovno uvijek, gdje ima dovoljno raspoloživih stručnih sila, to je način sa katalogima-vodičima gotovo svagda vezan stalno smještenje, — barem za relativno dugo vrijeme, — izložaka u pojedinim dvoranama i pojedinim vitrinama. Gdje takvo smještenje nije provedivo, a to je tamo gdje muzeji nemaju dovoljno prostorija, to se tamo i njihove uprave teško odlučuju na troškove i posao za kataloge-vodiče, koji za najkraće vrijeme moraju postati antikvirani. A da se u takvom slučaju što više izbjegne brzom zastarivanju »vodiča« te da se publici ipak dade prilika, da se upozna sa muzejskim zbirkama, to se pribjegava onakvom obliku vodiča, kojim se više manje sumarno opisuju i tumače te zbirke, a ne navodi se tačno smještenje pojedinih predmeta. Dakako da takovi vodiči ne mogu zadovoljiti brzom snalaženju publike u zbirkama, ali ipak dobro služe svrsi prosvjećivanja, pretpostavivši da su pregledno i sistematski sastavljeni.

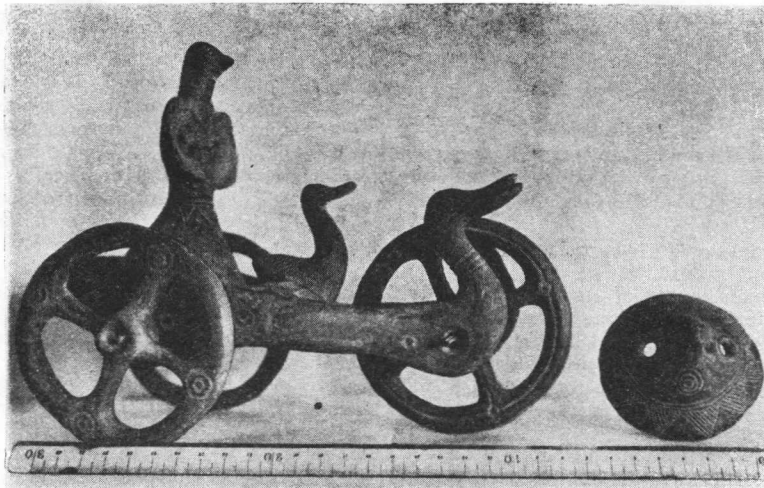
Naši muzeji, koji su poradi nedovoljnih i nezgodnih svojih prostorija većinom više magazini nego muzeološki ispravno uređene zbirke, stalnu muku muče, kako da udovolje pitanju obavještavanja posjetnika o izlo-

ženim predmetima. Stalno vođenje po muzejima uz stručno tumačenje nije provedivo, jer za to nema nijedan naš muzej dovoljno sila. (U pojedinim američkim muzejima postoji čitav niz posebnih pedagoški izobraženih stručnih sila naročito za takav muzejski posao!) Tumačenje isključivo pomoću natpisa teško je provedivo uopće naročito iz estetskih razloga, jer natpisi ponajviše slabe estetski dojam uređenja, a kad su predmeti silom prilika odviše »nagruvani« jedan do drugoga, kako je to kod većine naših muzeja, tad bi natpisi upravo »zagušili« izložke. Toga radi je moguće upotreba natpisa samo za veće skupine pojedine kategorije predmeta kao i za pojedinačne osobito važne objekte. Istovremeno uz takovu suzdržljivost kod upotrebe natpisa sumarni katalogi-vodiči danas su većinom još najpodesniji oblik, kojim mogu naši muzeji vršiti jedan dio svoje važne kulturne zadaće.

Uzoran te vrste vodič izdala je uprava Narodnega muzeja (bivšega Deželnega muzeja) u Ljubljani za njegove kulturno-historijske zbirke povodom stogodišnjice njegova osnutka (1831. god.), a pod redakcijom njegova direktora Dra Josipa Mala.

Iz uvodnog opsežnog »Zgodovinskog pregleda«, iz pera Dra J. Mala, o postanku i razvoju toga muzeja dobiva se jasan uvid u velike teškoće, uz koje se je on postepeno dovinuo do današnjega svoga značenja. I da nije bilo idealističke žilave ustrajnosti pojedinih kulturnih lica, kako iz narodnih tako i iz redova naklonih Austriji ove bi teškoće već u zametku urodile bile negativne plodom, što bi svakako prijalo bilo bivšoj bečkoj centralnoj vlasti. Ali stvaralački duh Valvasorov, taj genius loci Kranjske, kao da je stalno bodrio sve te poznate i nepoznate pregaoce, da konačno uspiju ostvariti »Deželni muzej«, za koji bi se moglo reći, da je materijalna, zorna i proširena interpretacija njegova besmrtnog djela »Die Ehre des Herzogthums Krain«.

Iza historijskog pregleda slijedi od R. Ložara opis i tumač arheološke zbirke,

Votivna kolica iz Dupljaje

dakako sistematski svrstane po periodima, koja sadrži predmete počevši od kasnijeg neolitika (nalazi u Ljubljanskom blatu!) pa do doseljenja Slovenaca. Dr. Saria opisuje Numizmatičku zbirku, a pregled o Likovnoj umjetnosti u Sloveniji, te u posebnom poglavlju o radu Konzervatorskoga ureda u Ljubljani daje Dr. Fr. Stele, dok odjeljenje za umjetnički obrt, te muzejsku biblioteku i arhiv prikazuje Dr. J. Mal. Dakle najpozvanija lica opisaše to muzejsko-prosvjetno djelo, koje je ne samo vodič po zbirkama muzeja nego je ujedno sažeti stvarni prikaz, upravo naučni priručnik za upoznavanje jednog dijela kulturne historije Slovenije, a napose i njezinih napora oko čuvanja svojih spomenika.

Obasiže 183 stranice u maloj osmini, grafički je lijepo opremljen, snabdjeven sa mnogo ilustracija značajnih predmeta muzejske zbirke, te tlocrtima muzejske zgrade, pa služi na čast upravi muzeja. Samo šteta, što u tome vodiču za kulturno-historijski dio muzeja nije prikazana i Etnografska zbirka, koja se nalazi u istoj zgradi s ostalim zbirkama.

Vladimir Tkalcic

Петровић, Др Јозо, Вотивна колица из Дупљаје. («Старинар», Београд, године 1928/29 и 1930, стр. 21).

Vitrine prehistorijskih odjeljenja naših muzeja sadržavaju veliki broj objekata jedinstvenog interesa i važnosti za nauku i nije čudo što je naša zemlja arheolozima cijeloga svijeta mnogo bolje poznata, nego na pr. geografima. Broj takvih jedinstvenih obje-

kata uvećan je u posljednje vrijeme votivnim kolicima koja su nađena u Duljaji u Banatu.

Duplajska kolica su od pečene gline i po svom tipu pretstavljaju kola za upregu sa dva, a ne sa četiri točka, dakle tip koji je danas poznat samo na južноеvropskim poluotocima, od kojih se Apeninski razvio do najvećega savršenstva, što se praktične upotrebe tiče. Po duplajskim, a i drugdje nađenim kolicima bi se moglo suditi ili da je tip uprežnih dvokolica u prehistorijsko doba bio raširen mnogo dalje na sjever nego danas, ili da se kod njih radi o uplivima sa juga. Ipak, sticajem prilika od duplajske dvokolice postalo je vozilo sa tri točka. Umjetnik (u prehistorijskom smislu, naravno!) koji ih je pravio, možda se naime nije osjećao dovoljno jak da između ruba stvori lik tegleće životinje, te je mjesto toga između ruda smjestio još jedan treći točak.

Sjedište dvokolica nije uzvišeno, nego izdubljeno do visine osovine, a u to udubljeno sjedište smješten je glineni lik nekog božanstva u stojećem stavu. Na prednjem rubu sjedišta diže se, mjesto kočijaša, ptičija glava. Isto tako obje paralelne rude svršavaju sprijeda u gore zavinute vratove i nešto u vis izdignute ptičije glave sa velikim, poluotvorenim kljunovima.

Dr. Petrović daje detaljan opis svih sastavnih dijelova toga votivnog predmeta i potanko analizuje sve ukrase na kolima, na božanstvu i na pticama. Na kraju navodi analogne primjerke iz prehistorijskih vremena drugih zemalja, ali među analognim primjercima ne nalazi nikakav identičan. Svestranom analizom dolazi do vrlo vjero-

vatnog zaključka da idol koji je smješten na kolicima pretstavlja ono prethistorijsko božanstvo koje je kasnije ušlo na rimski Olimp kao Apolon sa nadimkom Bolenus.

k. r.

*
Растислав Марић, Антички култови у нашој земљи. (Издање Задужбине Луке Теловића-Требивца, 4.) Београд 1933. 8^о, 115 стр.

U svojoj doktorskoj disertaciji o antičkim kultovima u našoj zemlji sakupio je R. Marić ogroman materijal o verskom životu stanovnika teritorije cele naše države, ograničavajući se pritom na istorijsko doba antike, iz koga imamo pisanih izvora i spomenika. Sav taj materijal podelio je na četiri veće grupe, na božanstva autohtonih Peonaca, Ilira, Tračana i Kelta (u koliko ih je bilo na teritoriju današnje naše države), te na grčka, rimska i orijentalna božanstva.

Kod svake grupe najpre pregledno navodi koja se božanstva dotične narodnosti spominju kod antičkih pisaca i što klasični pisci uopće pišu o verovanju dotičnih naroda. U svima slučajevima radi se o vrlo kratkim i oskudnim vestima. Dalje kod svake grupe navodi pojedina božanstva koja su poznata sa natpisa i kod svakog božanstva daje u napomenama na kraju knjige iscrpljiv pregled nalazišta tih natpisa, k tomu i svu literaturu koja se bavila sa tim natpisima. Ime svakog božanstva kod autohtonih naroda nastoji da protumači etimološki. Najčešće mora da se ograničava na prikaz ranijih mišljenja, ponekad i nesigurnih, ali u nekim slučajevima daje i vlastite etimologije. Tako na pr. ilirsko božanstvo Medaurus koje su neki tumačili kao boga-lekara, drugi kao boga-vojnika, R. Marić tumači (s. 13) kao boga-vladara, oslanjajući se na indoevropski koren * med- (grčki *μείδομαι*-vladati, *μείδων*-kralj), ili ime keltskog boga Silvana Magla (s. 29), koje se je ranije dovodilo u vezu sa gotskom rečju magus-dečko, koje R. Marić stavlja uz grčki *μύγας* i lat. magnus, te bi bog Magla bio »veliki bog«. Oba Marićeva tumačenja, izgledaju prirodnija i stvarnosti više odgovarajuća, nego pređašnja tumačenja. O pažljivoj načitanosti autorovoj daje lep dokaz slučaj navodnog boga Frombona, koga strani autoriteti još u najnovije doba ozbiljno tumače. Kao ilirsko božanstvo, ma da je Patsch već pre 30 godina dokazao da taj navodni ilirski bog ima svoj postanak i opstanak da zahvali samo pogrešno pročitanom latinskom imenu Pomponius (s. 15).

Sem božanstava i njihovih etimologija Marić svuda navodi i sačuvane hramove, dalje sve pojedinosti iz kojih se može razvideti oblik njihovog kulta i što je vrlo važno, kod svakog navodi dedikante njihovih spomenika. Iz imena dedikanata vidi se koliko

su dotična božanstva štovana, odnosno recipirana od autohtonih, a koliko od doseljenih Grka, Rimljana i orijentalaca. R. Marić iz toga ne povlači nikakvih zaključaka, ali je vrlo interesantno opaziti da među dedikantima autohtonim božanstvima ima i doseljenika, dok obratno, u koliko se sme suditi po imenima dedikanata, grčka božanstva uopće nisu prodrila među autohtone (s. 50/51), rimska božanstva vrlo slabo (s.70), a među štovaocima orijentalnih božanstava nalazimo jednog jedinog domorodca, isluženog vojnika koji je valjda vreme svoga »kadrovskog roka« proveo na istoku (s. 82).

U svemu, ova disertacija pretstavlja solidan i pouzdan priručnik antičke mitologije za teritoriju naše države. U eventualnom drugom izdanju, ako bude do takvoga vremena došlo, mogao bi se ovaj lepi rad upotpuniti u dva pravca. Prvo, da autor svoj rad proširi i na preistoriju za koju naše muzejske zbirke pružaju mnogo materijala, a drugo, da takvome radu doda ilustracije. Bilo bi od velike naučne koristi, ako bi sem opisa likovnog pretpostavljanja božanstva, koji autor daje, imali i dobre reprodukcije samih spomenika. Onda bi se moglo videti da li između preistorije i klasičnog doba postoji kakva veza, a i eventualni negativni rezultat u tom pogledu značio bi pozitivno proširenje poznavanja problema.

Dr. Gregor Čremošnik

*

Vjekoslav Celestin, Ime »Osijek«. Historičko filološka studija. Izdao Arheološki klub »Mursa«. Osijek, 1933. 8^о. 20 s.

U proslavu 50-godišnjice naučnog rada poznatog arheologa i numizmatičara Vj. Celestina, koji je sav svoj rad posvetio Osijeku, i čijoj neumornoj predanosti Osijek ima da zahvali svoje lepe muzejske zbirke, priredio je arheološki klub »Mursa« posebno izdanje studije »Ime Osijek«, koja je prvi puta izašla u »Nastavnom Vjesniku« 1902. g. Sama činjenica da se jedna studija štampa posle 30 godina po drugi puta dokaz je da je dobra. Uistinu je V. Celestin iz izvora pribrao sve moguće varijante imena Osijek od najstarijih vremena dalje, a ime samo je protumačio sa filološke strane u svima značenjima koja su uopće moguća. V. Celestin se odlučuje za značenje »obor«, »ovčarnica« i ime Osijek stavlja paralelno sa Kobiljak, Bikovac, Medari i t. d. Možda bi ipak bilo uputnije da se to ime veže sa značenjem »ograđenog mesta«, slično kao što reč »grad« (gard, garten i t. d.) prvobitno znači drvenim utvrđenjem, palisadama, zaštićeno naselje zbijenog tipa. U takvom slučaju trebalo bi Osijek stavljati uz bok brojnim nazivima »Kotor«, »Kotorac«, »Samobor« i t. d., t. j. u vezi značenja utvrđena mesta.

Dr. Gregor Čremošnik

Д-р Филарет Гранић, Прилози правној историји манастира у грчким областима позоријског царства у IV.—VI. веку. (Прештампано из »Богословља«, органа Православног Богословског факултета, св. I. год. VII.) Београд, 1932. 8^о, 24 стр.

Sa poznatom stručnom savesnošću g. F. Granić, profesor teološkog fakulteta u Beogradu, u ovoj svojoj studiji raspravlja o istorijskom razvoju nekih momenata monaštva na tlu grčkog kulturnog kruga od IV-VI stoleća, o uslovima naime stupanja u monaški čin, o novicijatu i o aktu primanja u samostansku zajednicu. Prilikom govora o uslovima stupanja u monaški čin, autor po izvorima navodi kako je u toku istorijskog razvoja došlo do formiranja izvesnih zapreka koje su bile u stanju da kandidata spreče od primanja monaškog čina, poimence stanje ropstva, pripadnost izvesnim, zakonom vezanim staležima (kolonima, kurijalima i vojnicima), izvesne granice starosti, odn. mladosti, izvesni porodični odnosi (brak, zaruke i t. d.) i fizički nedostaci, od kojih je jedinu zapreku sačinjavala autofekstracija.

U drugom odeljku F. Granić izlaže kako je postalo i razvilo se propisano uređenje novicijata kao stadija, koji je ispitivanjem i iskušavanjem kandidatovih duševnih svojstava trebao da sprečava priliv nedostojnih elemenata u samostane, a u trećem odeljku prikazuje kako se je akt primanja u samostansku zajednicu, koji u početku nije bio vezan ni uz kakve verske obrede, vremenom razvio u verski obred, sastojeći se od uzastopnih radnji obeta, renuncijacije, promene odela i postrizenja.

Dr. Gregor Čremošnik

Lovre Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira. Posebni otisak »Bihaća«, preštampan iz »Bogoslovske Smotre« (1932), Zagreb, 1932. 8^о. 30 s. + IV table fotokopija.

Iznenadenja su u staroj istoriji vrlo retka, ali ih srećom od vremena do vremena ipak ima. Takvo drago iznenadenje prouzročilo je nekoliko redaka monaha Gottschalka iz sredine IX stoleća, u kojima izričito spominje da je boravio na dvoru hrvatskoga kneza Trpimira u vreme, kada je ovaj bio u ratu sa bizantskim namesnikom dalmatinskih gradova, opisujući detalj kako su konji iz Trpimirove vojske svojom razigranošću pretkazivali Trpimirovu pobjedu. Na drugome mestu isti monah spominje dalmatinski običaj da se mesto konkretnog »rex« kaže apstraktno »regnum« i mesto »imperator« upotrebljava »imperium«. Ta dva mesta u rukopisu jednog dobro poznatog savremenika Trpimirovog znatno proširuju znanje o jednom razdoblju hrvatske istorije, koje inače oskudeva na izdašnjim izvorima, i s punim pravom Katić

kaže da su »te riječi zlata vrijedne za hrvatsku povijest«.

Katić iznosi u uvodu kako je došlo do otkrića Gottschalkovog, do sada nepoznatog rukopisa; nato daje iscrpiv prikaz života ovog monaha koga su mnogi crkveni pisci, među drugima sam Gottschalkov učitelj, slavni opat Fulde Hrabanus Maurus napadali kao krivoverca, i tumači kako je Gottschalk došao na dvor kneza Trpimira. U vezi sa boravkom Gottschalkovim na Trpimirovom dvoru, god. 846—848, i sa njegovim rečima o hrvatskom knezu, Katić daje detaljan pregled svega našeg dosadašnjeg znanja o Trpimiru, ujedno i pregled istovremenih prilika u bizantskom carstvu i u državi Karlovića, koje su Trpimiru omogućile ofenzivnu politiku prema dalmatinskim gradovima pod vizantijskom vlašću. Svi delovi knjige pisani su stručno, sa spremom, i ne izazivaju prigovor, jedino svršetak, u kome Katić kuša da čini verovatnom identičnost Gottschalka sa putujućim širiteljem vere Martinom, koji je prema pričanju Konstantina Porfirogenita došao na hrvatski dvor iz Furlanije u vreme arhonta Trpimira, oca Krešimira. Čini se da će to uza sva dobronamerna nastojanja autorova ipak ostati samo jedna eventualno moguća hipoteza. Međutim, naučna nastojanja g. Katića nose značajku idealističkih pobuda, a to je tim značajnije u današnje doba mnogog pseudo-naučnog vršljanja po partijama starije hrvatske historije, kad se »popularno« ide za efektima bez dovoljne erudicije i opće kulture u svom samozvanstvu i netrpeljivosti spremnih stručnjaka. G. Katić ne spada u tu grupu spretno povezanih i vidno otkaće svojom učenošću solidnoga kova.

Dr. G. Č.

Vladimir R. Petković. La peinture serbe du moyen âge. Sv. I(1930), sv. II(1934). Beograd, izdanje Muzeja za istoriju umetnosti. (Srpski spomenici VI i VII). 12 i 64 str. uvoda, 160 i 208 tabla sa reprodukcijama.

Publikacija akademika Vladimira R. Petkovića prvi puta daje sliku celokupnoga srpskoga slikarstva u srednjem veku. Dve sveske nejednakog obima, formalno različite, u različitoj opremi, i suviše jasno govore kako je moralo ovo delo računati sa nepogodnim materijalnim prilikama, koje su skrivile i veliki vremenski interval između prve i druge sveske. Autor je u uvodu prve sveske dao svoju ideju i nacrt takve publikacije i ujedno žali, što nije mogao izvršiti svoju zamisao u potpunoj formi.

Srpsko srednjevekovno slikarstvo, kao što veli autor, slično je princezi u zakletom gradu. Svet za tu umetnost nije znao kao što nije znao za srednjevekovnu kulturu istoč-

noga hrišćanstva uopšte. Ali ni kasnije u XIX i XX stoleću, kada je prestalo tursko ropstvo, razumevanje za ovu krajnje spiritua-lističku umetnost kod Srba nije se pojavilo u većoj meri. Srpsko srednjevekovno slikarstvo cenilo se je kao nacionalno-didaktična disciplina, ali o njegovoj pravoj umetničkoj ceni ni je se mnogo raspravljalo. Tek modernije mišljenje donelo je pravedno merilo za ocenjivanje srednjega veka, dotle jako precenjenog od romantičara i nerazumljenog od klasicista. Novija istorija umetnosti, koja gleda u likovnoj umetnosti jedan od načina izražavanja celokupnog duševnog doživljavanja dotičnoga doba, odbacila je teoriju o apsolutnom estetskom idealu umetničkoga razvitka i time stvorila osnovu za genetsku obradu onih doba, koja nisu stvarala umetnost u kompleksu antičkih i renesansnih ideja. Time je stvoren i početak savremenog istorijskog obrađivanja srpskog srednjevekovnog slikarstva kao najbogatijeg fonda za poznavanje staroga srpskoga umetničkoga stvaranja.

G. Petković veli u svom Uvodu, da je više generacija prošlo zatvorenih očiju pored te umetnosti. Tada su samo retki pojedinci skupljali materijal o manastirskim crkvama iz gologa antikvarnoga interesovanja. Zato su slučajno dolazili na red oni ne dosta značajni spomenici, koji su bili po svom geografskom položaju najbliži prvim arheolozima. Tek kasnije rašireno je polje arheološkoga i istorijskoga interesovanja dalje prema jugu, ukoliko su to dozvoljavale političke prilike i ubedenje, da postoji i neka kulturna veza između pojedinih spomenika, a ne samo crkvena i nacionalna. Mnogo truda je uloženo u ta putovanja i istraživanja, koja su se morala često vršiti bez opštih naučnih priprema i bez pravoga naučnoga instrumenta. Dobar deo celokupnoga napora oko otkrivanja pojedinih starih srpskih spomenika i njihovog publikovanja vršio je baš g. Petković, čija je sadašnja publikacija uveliko rezultat ličnoga rada jednog požrtvovnog naučničkog života.

Svoj ogromni materijal želeo je izdati g. Petković u dve sveske, od kojih bi trebala prva da obuhvati slike sa objašnjenjem teksta, a druga veći deo slika i sistematsku studiju o ikonografiji i stilu srpskoga srednjevekovnoga likarstva. Ovaku podeljenost diktirale su prilike i želja, da se ne odugovlači publikovanje većeg kompendijuma staroga srpskoga slikarstva, iz naučnih i nacionalnih interesa. Publikacija treba da pokaže veliku umetničku vrednost starih fresaka. Čiji majstori stoje na istoj visini, kao bizantinski i italijanski slikari istoga vremena. Ujedno treba ova knjiga da korigira mišljenje o takozvanoj Makedonskoj školi (Millet, Grabar), koju g. Petković proglašava Srpskom školom. Njene raznovrsne slikarske

tendencije nisu mogle potpuno kristalizirati, jer je brzo došao kraj srpskoj političkoj samostalnosti kao uslovu za razvitak stare umetnosti. Njen uticaj ipak se je osenio i van srpskih granica.

Ma da je g. Petković imao nameru da o ikonografskim i stilskim problemima govori u drugoj svesci svoga velikog dela ni tu nije mogao da ide preko okvira same sumarne klasifikacije staroga srpskoga slikarstva, sa deobom na razne lokalne i vremenske škole podvlačeći mnogobrojnost formi. U XII i XIII stoleću freske u glavnim crkvenim spomenicima sačinjavaju monumentalnu Rašku školu, a prelaz u XIV stoleće čini grupa fresaka u Gradcu i u Arilju. Na čelu nove škole stoji manastirska škola u atonskom Hilendaru, pa se prema tome zove Hilendarska škola. Pećska škola je u vezi sa Zapadom. Mnogo veći značaj od nje ima Dečanska škola sa svojim enciklopedičnim programom. U drugoj polovini XIV. stoleća formira se Andreaška škola, a krajem stoleća se prenosi težište srpskoga slikarstva u Moravsku školu, koja živi sve do kraja srpske samostalnosti.

Ovoj generalnoj razdeobi dodate su karakteristike pojedinih škola, naročito na osnovi ikonografskih posebnosti, sa naročitim podvlačenjem latinske (južnoitalijanske) provenijencije, i na osnovi nekih formalnih opažanja. Raška škola ima plastičnu koncepciju antičke umetnosti, a deli se u dve grupe: jedna (Studnica, Đurđevi Stupovi u Raškoj) slika svetitelje u vidu ikona, a druga (Mileševo, Sopoćani — po g. Petkoviću i prvobitni živopis u Morači) imitira mozaike. Bliže ovoj grupi su freske u Gradcu i u Arilju. Italijanske teme u tom živopisu jesu: Raspeće (u Studnici), Jesejevo drvo, Pietà i dr. U toj vezi g. Petković je publikovao i novootkrivene freske u crkvi sv. Apostola u Pećskoj Patrijaršiji, iz XIII stoleća, i reprodukovao ih u tekstu. Hilendarska škola oličava nove tendencije srpskoga slikarstva u početku XIV stoleća, nastale pod uticajem minijatura. Slikaju se veliki cikli, koji se redaju u 5 do 9 pojaseva. U grupu, kojoj na čelu stoji Hilendarska crkva, po eleganciji, graciji i elastičnosti figura spadaju još freske u Starom Nagoričinu, u Milutinovoj crkvi u Studnici, u Gračanici, u Nikiti i u Žiči. Autoru izgleda, da postoji izvesna predmetna paralelnost između Srbije i Italije, pošto je i ovde i onde menolog izvor novih ciklusa. U Nagoričinu i sv. Nikiti već su se slikari i potpisali, što upućuje na zapadnjačko mišljenje. Još evidentniji su uticaji latinskog zapada u freskama Pećske škole, gde su grčki monasi iz Južne Italije igrali veliku kulturnu ulogu. Ovde ima izrazitih zapadnjačkih ikonografskih motiva i opet slikarske signature. Enciklopedična umetnost Zapada direktno utiče na ikono-

grafski sastav fresaka Dečanske škole. Tu ima čak i italijanskih reči u srpskim signaturama (Sopoćani). U drugoj grupi fresaka javlja se narodni uticaj, sa puno motiva iz života, koji treba da odgovaraju ukusu širih masa. Ove freske nalaze se u velikom broju većih i manjih crkava, na velikom teritorijalnom kompleksu.

Krajem XIV stoleća ikonografski raspored pokazuje tipične osobine naročito u Andreaškoj školi, gde se nalaze u natpisima opširni podaci o autorima slika. Tu je zapažena i stilaska promena, sa prostornim tendencama. Još pri kraju XIV stoleća pojavljuje se opširnija Moravska škola, čije su freske nastajale još i u XV stoleću. Po g. Petkoviću u njenim radovima prevlada slikarski element, a kompozicija je dekorativna. Pojedine figure su elegantne, ali feminine. U ikonografiji javlja se jače naslanjanje na starohrišćanske modele. Ima i izrazito zapadnjačkih tema. U grupi, kojoj pripadaju Manasija, Kalenić i Pavlica, mnogo se upotrebljava ornament i zlatna boja, što daje dekorativni efekat, pored majstorskih formi figura. U drugoj grupi (Ravnica, Velučje, Ljubostinja i t. d.) formalno znanje znatno propada, a naročito crtež figure postaje nespretan.

Ove karakteristike pojedinih škola srpskog srednjevekovnog slikarstva štampane su kao uvodi u dotične grupe spomenika, koji sačinjavaju pojedine škole a opisani su sa topografskom tačnošću. Kod sv. Nikite na pr. navedene su freske u oltaru, koje su danas pokrivene prašinom i čađi i ne mogu se videti. U Morači utvrđeni su ostaci prvobitnoga slikarstva, isto tako u nekim drugim spomenicima. Izostale su na pr. freske u oltaru sv. Klimenta Ohridskog i nekoliko figura iz XIV stoleća na spratu unutrašnjeg narteksa sv. Sofije u Ohridu. Inače je ceo velik kompleks srednjevekovnih srpskih fresaka opisan sa tačnim stvarnim poznavanjem svih spomenika.

Pri kraju Uvoda g. Petković konstatuje, da je njegovo raspravljavanje vodilo u pravac umetničkih tendencija u Italiji, naročito u Južnoj Italiji i u Siciliji, sa kojom je bila srednjevekovna Srbija u direktnoj duhovnoj i materijalnoj vezi. Utvrđene škole su u vezi sa stilskim promenama u Italiji i odgovaraju eklektičnim tendencijama u srpskoj arhitekturi. O tome će raspravljati posebna, produbljena, studija.

Glavni deo publikacije zauzimaju table sa vrlo mnogobrojnim reprodukcijama srpskih srednjevekovnih fresaka. Skoro sve su reprodukovane po fotografijama, samo mali broj je rađen na osnovu akvarelnih ili drugih kopija. Te kopije nisu rađene dokumentarno (na pr. Đurđević Stupovi, sv. Kliment), a neke fotografije su snimljene koso, sa preteranom

perspektivom, što se u tesnim manastirskim crkvama teško može izbjeći. Pored maloga broja slika, za koje važe prigovori, donosi velika publikacija na svojim 368 tablica vanredno veliki broj uspehli i za studij staroga slikarstva neophodno potrebnih reprodukcija. Kome je taj materijal poznat iz samih spomenika taj će moći pravilno da oceni veliki napor, koji je učinjen za stvaranje toga zbilja monumentalnoga izbora, koji predstavlja daleko najopširniji kompendij slika za istoriju staroga srpskoga slikarstva. Obuhvata ne samo ikonografske teme najrazličitijih redakcija, nego i mnogo portretnoga materijala, a u nekim pogledima daje osnovu za novu sliku stilskega razvitka. Zato sa naročitim interesovanjem očekujemo posebnu studiju, odvojenu od samih spomenika i njihovog opisa, u kojoj nam g. Petković obećava dati sintetsku sliku stilskega razvitka srpskog srednjevekovnog slikarstva.

Publikacija g. Petkovića ima pored spiska tabli i reprodukcija i odlične registre za spomenike i za pojedine ikonografske teme. Izdavanje su omogućila sretstva iz fonda M. Pupina, čija slika se nalazi na čelu dela.

France Mesesnel.

*

Никола Радочић, Теодосијеви погледи на друштвено и државно уређење Србије. (Расправа Знaствeнeгa друштвa в Ljubljani 9, Историјски одсек 2.) Ljubljana 1931. 80, 44 страна.

Rasprava g. dr. Radojčića pruža više, nego što bi se iz naslova moglo očekivati. Teodosijevim pogledima na društveno i državno uređenje Srbije posvećeno je samo nešto više od druge polovine rada. U prvoj polovini rada g. Radojčić raspravlja najpre o važnosti hagiografskih izvora za istorijsku nauku i s pravom ukazuje na to kako nauka u zapadnoj Evropi hagiografije, koje za političku istoriju ne pružaju velikih usluga, tim intenzivnije iskorištava u svrhe kulturne, socijalne i ekonomske istorije. Pri tom ističe da se kod nas do sada u tom pogledu uradilo vrlo malo.

Drugi odeljak posvećen je Teodosiju kao izvoru i govori o vremenu u kome je živeo Teodosije i, prema tome, o pouzdanosti koju Teodosije kao izvor pruža. G. Radojčić iznosi dosadašnja oprečna mišljenja. Neki istoričari stavljali su Teodosija u XVIII, stoljeće, drugi u XIII, stoljeće. Autor pozdravlja novi pojedinačni momenat, koji je doprineo tome pitanju St. Stanojević u »Južnoslovenskom filologu« (knj. VII.). I g. Radojčić stoji na stanovištu modernih istoričara da je Teodosije živeo u XIII, stoljeću i da njegovo delo nije pisano suviše mnogo posle smrti Sv. Save, ali se usteže od definitivnog suda i kakvog striktnog tvrđenja u tom pogledu, i to s razloga što se do danas ne može poziti-

tivno utvrditi, da li je Teodosije, pisao žitije Sv. Save, identičan sa piscem službe Sv. Savi, koja mora da je bila napisana pre 1238 ili 1239 godine.

U drugom delu rasprave pisac iznosi Teodosijeve poglede na društveno i na državno uređenje Srbije srednjega veka. Sa rečima samoga Teodosija ilustruje shvaćanja njegova obzira na istorijski razvitak uopće, njegove poglede obzirom na položaj, prava i dužnosti vladara i članova vladalačke kuće i podcrtava oskudicu vesti, iz kojih bi se moglo potanje ocrtati uređenje srpske države Nemanjića, njezino činovništvo, a i staleži i sabori. Zanimljiva je Radojčićeva konstatacija da je pojam »narod« Teodosiju tuđ. On pod ovom rečju, koju uostalom upotrebljava vrlo retko, razumeva samo pojam »mnoštva«. Isto tako su zanimljiva Teodosijeva visoka shvaćanja o dužnostima koje svakome nalaže osećaj patriotizma, o potrebi požrtvovnosti, a i samopouzdanja. Na taj način, g. Radojčić u jednom potezu svršava dve radnje. Na jednoj strani prikazuje Teodosijevu sliku srpske države, u koliko je ta slika moguća, na drugoj strani bez posebnog naglašavanja Radojčić prikazuje sliku Teodosija kao Srbina i podanika države.

Dr. Gregor Čremošnik

Старо Нагоричино, Псача, Каленић. Београд 1933. Издање Српске Краљ. Академије Наука. Фол., 103 стр., XXXIII + XV + XXIV таблица, већином у бојама.

Srpska kraljevska akademija nauka u Beogradu počela je izdavati novu publikaciju pod naslovom »Starj jugoslovenskih umetnički spomenici« kao početak umetničko-topografskih monografija. Prva serija je posvećena starim srpskim umetničkim spomenicima, a njena prva sveska obuhvata tri stara srpska manastira bez obzira na mesto ili na vreme postanka. Izdanje ima jedan predgovor, u kome se obraća pažnja na važne ostatke srpske srednjevekovne umetnosti u manastirima sa freskama, što su pretrpeli mnogo kvara tokom više stoleća turske vladavine, kada nisu bili zaštićeni. Tu se vide važni dokumenti ukrštavanja zapadnog i istočnog umetničkog uticaja, a da nije došla propast srpske države zbog turske najeze, verovatno bi Srbi stvorili svoju vlastitu slikarsku školu. Iz podataka na kraju sadržaja saznaje se, da su bile tablice ove knjige štampane već pre rata i da je fotografije za reprodukciju izabrao pok. Ljuba Stojanović. Svaki od opisanih manastira ima svoj tekst. Poglavlja »Mesto i istorija« kao i odnosno objašnjenje tablicama napisao je arh. Pera Popović, a poglavlja »Živopis« i »Ikonografija« sa opisom ostalih tablica napisao je univ. prof. dr. Vlad. R. Petković.

Svako od pomenutih poglavlja u celini je prevedeno na francuski.

U veoma kratkom prvom poglavlju opisuje g. P. Popović istoriju i arhitekturu crkve sv. Gjorgja u Starom Nagoričinu, zadužbini kralja Milutina, građenu u dva maha. Stariji (prizemni) deo je po legendi gradio bizantinski car Roman V Diogen, po autorovom mišljenju u vidu bazilike, koju je dao kralj Milutin god. 1313 pretvoriti u centralnu zgradu sa kupolama. Istoriijat kao i dalji opis zgrade je suviše sumaran a da bi mogao odgovoriti današnjim zahtevima jednog topografskog opisa. Za ovaku publikaciju traži se izvesna definitivnost, u koju manje spadaju konstatacije o lepim harmonijama, ali su zato potrebni svi dokumenti o zgradi: pre svega svi kritički pročitani natpisi a i dovoljan broj nacрта, I jedno i drugo je u ovoj publikaciji sasvim nedovoljno. Natpisi uopšte nisu štampani, niti je navedena literatura o zgradi. A za svaki manastir otštampana je njegova osnova, čak bez kasnijih arhitektonskih dodataka. Da je to suviše malo, oseća se naročito pri opisu crkve Staronagoričke: na preseku bi se moglo jasno uočiti neorganičnost nasadenih pobočnih kupola, što iz samog opisa nije jasno. G. P. Popović kaže, da je dozidani narteks noviji i da nije u konstruktivnoj vezi sa zgradom. Međutim, odmah u drugom poglavlju govori o freskama u priprati, koje su iz istog vremena, kao i crkvene freske. G. Popović, naime, zaboravio je reći, da crkva ima svoj unutrašnji narteks (koji je jednovremen i dandas postoji), a spoljni narteks, danas u razvalinama, dozidan je kasnije. To je trebalo reći utoliko pre, što sam spoljni narteks u osnovi uopšte nije zabeležen. Tek je pri opisu tablica rečeno, da je narteks porušen.

Opšte napomene, koje se tiču prevelike sumarnosti arhitekturnog opisa i nedostatka istorijskog aparata, važe za sve tri zadužbine. Naročito pri opisivanju Psače trebalo bi citirati Tatićevu studiju. Na pogrešno otštampanu i krivo tumačenu tablicu V/2 Starog Nagoričina upozorio je već Gj. Bošković. Nije jasno, zašto se u opisu arhitekture kitor Psače zove Pasko, kada ga prof. Petković ispravno naziva Paskač. G. P. Popović je mišljenja, da Psača spada u isti red sa Lesnovim i Markovim Manastirima, zbog svojih prvobitnih dveju kupola. Na istočnom zidu i na apsidi jasno se vide dve faze u arhitektonskoj dekoraciji, što u knjizi nije zabeleženo. Opis Kalenića je dat po stanju pre generalne restauracije, koju je veoma puristički izveo arh. Gj. Bošković g. 1920. Ovde naročito nedostaje podrobniji opis vanredno interesantnih skulptura.

Opis živopisa je pravi kontrast arhitekturnom delu monografije. Prof. Vlad. R. Petković je sa velikom preciznošću opisao sav živopis u

sve tri zadužbine, sliku po sliku i svetitelja po svetitelja, što daje ovoj publikaciji njenu naučnu vrednost. Veliki deo toga topografskog opisa mogao je ilustrovati već ranije štampanim tablicama, od kojih su one u bojama veoma dobro došle. Ali i tu postoji kvalitetna razlika: boje fresaka u Starom Nagoričinu i u Kaleniču mnogo su pravilnije reproduktovane, nego boje fresaka u Psači, koje su suviše mračne i metalno-zasićene. Pored slike u boji najčešće je štampana i reprodukcija u crnom, što nije potrebno. Ali u celini je reproduktivni deo knjige veoma dobar i poslužiće naučnom istraživanju. Opšti tablica je pun opširnih informacija. Opšti karakteristika živopisa je u sva tri slučaja veoma kratka; ona odgovara uobičajenoj stilskoj napomeni, ali se bavi najviše ikonografskim posebnostima. Publikaciji je dodat odličan registar i za srpski kao i za francuski tekst.

Ova publikacija Srpske kraljevske akademije nastala je sticajem prilika tako, da je morala biti njena forma drukčija, nego što je bila prvobitno zamišljena. U njoj se ogleda više monografska težnja, koja odgovara ličnom ukusu i estetskom raspoloženju prema pojedinim spomenicima. Autori prve monografije su preuzeli nezahvalni zadatak da izrade tekst jednom reprodukcijom materijalu, koji oni nisu odabrali i koji bi se mogao, bar u arhitekturnom pogledu, popuniti. I pored disparatne obrade materijala ova knjiga, naročito u pogledu živopisa, znači veliki napredak: ona važi kao prvo ozbiljno delo srpske umetničke topografije, u kojoj se ogleda objektivna vrednost spomenika srpske srednjevekovne umetnosti.

F. Mesesnel

Светозар Радојчић, Портрети српских владара у средњем веку. Скопље 1934. — Посебна издања Музеја Јужне Србије у Скопљу, књ. I. — Стр. 105, 25 таблица.

U bizantinskoj umetnosti portret ima veoma važnu ulogu. On je u ovoj po stilu duboko idealističkoj umetnosti bolje merilo za odnos prema realnom predmetu i za prisutnost sećanja na antičke formalne izvore istočno-hrišćanskoga slikarstva, nego li pak čisto religiozne slike. Ova grana slikarstva bila je do sada češće predmet naučnog izučavanja, bilo u celini, bilo u detaljima. Pred nama je knjiga, koja se bavi isključivo srpskim vladarskim portretima napisana na osnovu materijala koji je po svom vremenskom obimu i po svojoj mnogobrojnosti na Balkanu jedinstven. Pošto se srpski vladarski portret pojavljuje baš u jednom dobu bez značajnih vremenskih intervala, to je on kao predmet stilskog izučavanja naročito dobro došao u

našim vremenima, kojima su ta pitanja bliža nego ikada prije.

G. Svetozar Radović je u svojoj neobično lepo štampanoj doktorskoj disertaciji podelio materiju na dva glavna dela. U prvome daje opsežan opis i komentar slika sa ikonografskim arheološkim primedbama, a pridržava se čisto hronološkog reda pri obradi portreta pojedinih vladara. Ovaj deo, koji je za svaki dalji rad od vrednosti, ispao je na taj način najobimniji i sa pretežno historijskim obeležjem, što je karakteristično za čitavu publikaciju.

Posle uvodnog nabiranja dosadašnjih srpskih historijskih obrada portretne teme autor izražava žaljenje što ni sada ne može još dati definitivni sud o srpskom vladarskom portretu, pošto još mnoga pitanja kulturne historije nisu rešena niti pak postoji historija srpske umetnosti. Glavno iz toga razloga morao je ispasti stvarni komentar ovako opširan, što je veoma dobro došlo. U smislu programa obrađeni su prvo portreti, savremeni vladarskim modelima, dok su kasniji portreti samo nabrojani.

Četiri grupe portreta konstruisao je autor na osnovu stilske periodizacije srpskog slikarstva i u kome po autorovom mišljenju političke promene igraju veliku ulogu ali je celokupan razvoj ipak više vezan za stilske promene u istočno-hrišćanskoj umetnosti nego za lokalne promene. Pojedine pak grupe obuhvataju portret zetskoga kraja u Stonu, dalje su portreti od Nemanje do Milutina, treća skupina obrađuje portrete do smrti cara Uroša a poslednja, portrete nasljednika Nemanjića. Ove grupe kriju se sa topografskim grupama. Autor stoji isključivo na tlu samih spomenika. Portret je jedina lajička tema u crkvenom živopisu i autor smatra, da je od savremenih portreta kasnije postao tipizovan lik, što se uostalom može vrlo lako pratiti pri ikonografiji pojedinih vladarskih likova. Portret je merilo za odnošaj slikareva prema prirodi, koju je u ovom slučaju slikao. To merilo je sa malenim izmenama jednako pri portretu u Bizantu i u ostalim provincijalnim portretnim grupama, kao na pr. u Bugarskoj.

Istorijsko-topografski deo knjige g. Radovića prvi puta je u celini obuhvatio opsežni materijal srpskoga srednjevekovnoga vladarskoga portreta. Sa mnogo akribije skupljena je pre svega historijska osnova, u čijoj bibliografiji bi se teško mogao naći koji nedostatak. Tek posle ovake pripreme autor je obrađio same spomenike, a taj rad iziskuje vrlo mnogo napornoga rada već zbog toga, što još uvek nedostaje umetnička topografija srpskih zemalja, ma da je njen početak učinjen. Zato ovaj deo pored sve opširnosti ne može biti potpun. Po koji nedostatak moći će se da dopuni na terenu.

Pošto su neka neispravna tumačenja već prodiskutovana u kritici neću se ponovo baviti tim pitanjima, G. Radojčić se na nekim mestima služi i opisima vladara, kako su zabeleženi u tadašnjoj literaturi i pri tom iznosi podatke, koji su od velike važnosti, i za stilsko, i za umetničko shvaćanje vremena. Takav je na pr. opis Stevana Nemanje i njegovog ponašanja na carigradskom dvoru (ok. 1175, arhiepiskop Jevstatije Solunski), a ništa manje značajan je pasus kod Lukarića, a u kome je opisan Dušanov trijumf u Dubrovniku i njegov portret »po prirodi«. G. Radojčić smatra da je i u Sv.: Arhangjelima iskopana, srazmerno realistička, glava od kame- na portret Dušanov, koju je hipotezu u svoje vreme izrazio g. Rad. M. Grujić. Citirani opisi srpskih vladara, a naročito Orbinijev opis cara Dušana jesu preterani i često kontradiktorni panegirici, demantovani samim spomenicima. Zato je bila opreznost umesna. Opisujući Lesnovski portret Dušanove porodice g. Radojčić veli, da je ovde promenjen red figura pošto je Uroš toliko porastao, da je u kompoziciji mogao postati pandan svojoj materi. No, na sličnim portretima iz skoro iste godine (Ljuboten, Sv. Nikola Bolnički) red figura je drukčiji, ma da je i tu Uroš naslikan u jednakoj veličini kao njegova majka. Trebalo bi dakle tražiti spiritualnih razloga za uvođenje ove nove kompozicionalne sheme. Umesna je korektura moje datacije ktitorskih portreta u Psači, jer meni nije bio poznat Jirečkov postupak pri određivanju starosti Uglješine. Autorovo mišljenje, da se nalaze portretne freske Marka i Vukašina ispod kreča na spoljnom zidu pored ulaza u crkvu Sv. Dimitrija Markovog Manastira, analogno Markovoj zadužbini Sv. Arangjel kod Prilepa, jedino je prihvatljivo. G. Radojčić opširno govori o interesantnoj temi genealoške loze Nemanjića, baveći se prvenstveno pitanjem njezinoga izvora*. To će se pitanje morati još svestrano obraditi pomoću komparativnog materijala, da bi se moglo završiti pozitivnim zaključkom.

Opširnom opisu spomenika dodat je drugi, kraći, deo knjige, pod naslovom: Sistematski pregled. Podeljen je na ove kapitole: Kompozicija i sadržina, Nošnja i insignije, Natpisi i Stilski razvoj srpskog vladarskog portreta.

U detaljnom pitanju arhitektonskih modela, koje nose ktitori u svojim rukama, ne slažem se sa mišljenjem, da su to materijalni modeli, jer njihova opšta monohromnost de facto ne postoji: u kapeli Sv. Nikole Moračkog Manastira model je u bojama,

* Isp. i u »Narodnoj Starini« (II, 97 — g. 1923.) članak g. dr. Vlad. R. Petkovića, »Loza Nemanjića« u starom živopisu srpskom.

lesnovski model u Oliverovim rukama također ima nad ulazom fresku u bojama, a taj materijal može se još integrirati scenama sa ikona u Dečanima i u Morači. Vezu između postojećih metalnih relikvija u vidu crkava i između modela u ktitorskim rukama također je teško zamisliti.

U posljednjem poglavlju, koje bi trebalo biti srazmerno opširnije, obrađuje se stilski razvoj staroga srpskoga portreta. Ne ulazeći u nejednako značajne detalje ovog poglavlja konstatujemo, da su glavne faze stilskog razvitka uočene, ali bi trebalo obratiti više pažnje njihovoj motivaciji s obzirom na raznolike uticaje Istoka i Zapada u doba živahnog razvitka srpske umetnosti. A pre svega trebalo bi utvrditi tačnu sadržinu termina stil, jer se on upotrebljava u veoma različitom smislu. I sa terminima »impresionizam« i »ekspresionizam«, uobičajenim u poslednje vreme trebalo bi postupati oprezno, da ne bi ovi moderni termini kvarili razumevanje srednjovekovnog razvitka.

Što se tiče samoga pitanja istinskoga portreta tvrdio sam, da bizantinski portret odgovara istinskim figurama uprkos nekada hijeratskoj monumentalizaciji nasuprot onima, koji i danas tvrde, da su ti portreti idealne slike (na pr. Izidor Cankar). Ovo moje mišljenje naravno nije korigovano ni danas, a što se tiče realizma u portretnom stilu prve polovine XIV stoleća Manuel Files je citiran kao literarni komentar jednoj stilskoj pojavi konstatovanoj u velikom delu spomenika. Mercatijeva veoma neodređena primedba o neoriginalnosti Filesove poezije ne može smanjiti ovakav njen smisao: jer i ponavljanje izvesnih fenomena upućuje na mentalne potrebe dotičnoga doba.

G. Radojčić pri kraju svoje rasprave dolazi do zaključka, da se je realizam srpskih portreta dizao kroz XIII stoleće pa sve do prvih godina XIV stoleća, ali da se kasnije razvija idealizovani portret a pored kojega živi i stari realistični, do kraja stoleća. Ma da je ovaka terminologija u jednoj čisto idealističkoj umetničkoj fazi suviše kotrastna g. Radojčić je pravilno naglasio, da ovakav razvoj nije uvek posledica sazrevanja domaćih umetničkih shvaćanja. Ovo treba da se uvaži i kao razlog za tvrdnju »da u galeriji srpskih vladarskih portreta ne postoji prava genetska povezanost razvoja«. Srpski vladarski portret je, naime, kao i sva srpska umetnost, jako povezan sa opštim stilskim promenama likovne umetnosti. Kao granica dva kulturna sveta, što i autor podvlači, srpska umetnost i dobiva svoju značajnu umetničku ulogu.

U ovom svom naučnom prvencu g. Radojčić dotakao se je mnogih ikonografskih i stilskih problema, koji zahtevaju dugotrajan rad i mnogo zrelosti, da bi se mogli defini-

ktivno rešiti. Dopunjujući srpski portretni materijal i nevladarskim slikama g. Radojčić će moći da proširi stilsko poglavlje i da pruži jasnije formulacije, što će dobro doći istoriji srpske umetnosti uopšte.

F. Mesesnel

Monumenta Franciscana Jugoslavica, T. II: Acta Franciscana Hercegovinae provinciarumque finitimarum tempore dominationis othomanae. Coll., dig. notisque illustr. P. Dr. Dominicus Mandić, O. F. M. Mostar, 1933, 8°, VII + 310 pp.

Bilo bi izlišno govoriti o vekovnom kulturnom radu franjevaca kroz celo vreme turskog gospodstva u Bosni i Hercegovini, jer je taj rad i suviše dobro poznat u naučnim krugovima. Sa austro-ugarskom okupacijom Herceg-Bosne franjevci udvostručile svoje napore da održe slavnu tradiciju i njihovi samostani u Visokom i Sarajevu decenijama su bili intilma središta kulturnog, a i nacionalnog rada. Iz toga kruga nikao je Dr. fra Julian Jelenić, čije je ime postalo poznato daleko van granica njegove uže domovine. Ta se franjevačka tradicija održala i u našoj današnjoj državi. I danas Visoko predstavlja vredan centar književnog i naučnog rada. U zadnje vreme pojavljuje se i hercegovačka provincija kao priložnik zajedničkoj kulturi. Posle I knjige franjevačkih spomenika, izdatih još g. 1927 od pokojnog Dra fra Jul. Jelenića u Mostaru, sada, kao drugu knjigu te kolekcije izdaje Dr fra Dominik Mandić izvore za istoriju franjevačkog reda u Hercegovini.

U toj zamašnoj zbirci izvora Dr Mandić nije se ograničio strogo ni na samu hercegovačku provinciju, nego često daje i po koji prilog iz susednih oblasti, ni na samu istoriju franjevačkog reda, nego objavljuje i dokumente koji nemaju baš neposredne veze sa franjevcima. Izvori ove prve knjige obuhvataju period od 1463—1699, druga knjiga trebala bi, prema planu, da obuhvati vreme od 1700—1843, a treća zadnje 3 decenije turskog gospodstva, od 1843—1878.

Među prvim brojevima u ovoj prvoj knjizi većina objavljenih dokumenata objavljivana je i ranije. Dok bi preštampavanje iz općenito lako pristupačnih zbirki, kao što su na pr. Fojnička regesta Dr J. Matasovića, zbirke Dr K. Horvata u »Glasniku zemaljskog muzeja« (u Sarajevu) ili Dr J. Šimraka u »Novoj Reviji« moglo biti sporno, te bi se u tom pogledu našlo isto toliko protivnika, kao i pristaša, dotle je nesumnjivo korisno i potrebno ponovno objavljivanje izvora iz retkih dela, kao što su na pr. Farlatijev *Illyricum sacrum*, dela Filipa ab Occhievja i s. d.

No, što dalje autor odmiče u godinama, to on više donosi novi, do sada neobjavljeni materijal, koji je prikupio u domaćim i stranim arhivima. Naveći je broj dokumenata (oko 150) iz arhiva S. Kongregacije de propaganda fide u Rimu, manji broj, oko 25 komada, iz tajnog Vatikanskog arhiva. Od domaćih arhiva autor je iskoristio arhiv makarske biskupije, koji se sada nalazi u Splitu, prevode turskih akata iz arhiva franjevačkog samostana u Makarskoj i franjevačke provincije u Mostaru, arhiv porodice Soić-Mirilović i dr.

Objavljeni dokumenti popraćeni su ispod teksta iscrpljivim komentarom o licima i mestima, koja se u tekstu spominju, i često se može opaziti da je autor uložio u taj rad mnogo truda, a indeks pri kraju olakšava sralaženje. Ma da se većina dokumenata tiče čisto crkvenih pitanja, imenovanja biskupa, međusobnih kompetentnih sporova i t. d., nalazi se u mnogima od njih (na pr. br. 164, 175, 179—182, 226 i t. d.) važna građa za kulturnu i socijalnu istoriju samoga naroda u ovim najtamnijim vekovima Hercegovine. Radi toga treba samo želeći da i ostale dve knjige koje su u pripremi što pre ugledaju svetlo.

Dr. Gregor Čremošnik

Emil pl. Laszowski, *Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zagreba*. (Monumenta Historica Lib. Reg. Civitatis Zagrabiae). Vol. XIII (Računi god. 1535.—1560.) Zagreb 1931. Vol. XIV (Sudski pozivi i presude god. 1512.—1608.) Zagreb, 1932.

Hrvatski historičari i književnici starije generacije iza preporoda ispravno su shvatili i duboko osjetili od kolike je važnosti prošlost grada Zagreba za hrvatsku historiju. No kako u njihovo doba nije još bilo sistematski i kritički objelodanjeno golemo blago zagrebačkoga gradskog arkiva, morali su oni za svaki svoj rad kojemu je predmetom bila prošlost grada Zagreba vršiti dugotrajne i mučne arkivalne studije. Tim više valja cijeniti njihove napore oko otkrivanja zanimljive i burne prošlosti zagrebačke u koju su uronili i srcem i dušom i tako je približili svojim suvremenicima, da je ona postala duhovnom svojinom najširih narodnih slojeva.

Sav rad koji je posvećen ispitivanju i osvjetljivanju lokalne historije Zagreba znatno je olakšan, otkako je zaslužni i nezaboravni historik grada Zagreba Ivan Krstitelj Tkalčić štampom objelodanio veliki dio historijske građe iz gradskog arkiva u 11 omašnih svezaka koji su izlazili od god. 1889. do 1905. Grad Zagreb učinio je samo svoju dužnost, kad je odlučio da trajno osigura izlaženje ove edicije. U jedanaest svezaka Tkalčićevih sakupljen je u glavnom sav historijski

materijal za povijest Zagreba sve do 1527. godine. Tkalčićev rad nastavio je drugi zaslužni hrvatski historik Emilij Laszowski, jedan od najplodnijih sakupljača i editora izvora za hrvatsku povijest, koji i danas mladenačkom neumornošću radi no tome da Tkalčićevo i svoje djelo privede kraju, Laszowski je godine 1929. izdao dvanaesti svezak »Povjesnih spomenika grada Zagreba« (prikazan u »Narodnoj Starini« X., 1931., svezak 25. str. 141). Iza toga slijedio je godine 1931. XIII. svezak koji sadržava gradske račune iz godine 1535. do 1560., a zatim godine 1932. XIV. svezak u kom su objelodanjeni sudski pozivi i presude za razdoblje od 1512. pa sve do 1608. godine.

Ovom zbirkom historijskih dokumenata utrt je put svakome tko hoće da se bavi izučavanjem bilo pravne, bilo kulturne bilo ekonomske povijesti grada Zagreba. Tim više začuđuje fakt da od vremena, kad su izašli prvi Tkalčićevi svesci ove edicije, pa sve do naših dana nije zabilježen nijedan veći naučni rad iz spomenutih područja. Jedino je velikan naše pravne historije Vladimir Mažuranić i ovu ediciju znalački iskoristio za svoje grandiozne »Prinose za hrvatski pravno-povjesni rječnik«. Tek posljednje doba dalo je neke manje radove o prošlosti grada Zagreba, ali uza sve to ostaje i dalje istina da dosada ova golemna zbirka historijskih izvora nije našla znatnijih obrađivača dragocjenoga povjesnog materijala što je u njoj iznesen na svjetlo. Ne bi se doduše moglo reći da je interes za lokalnu historiju Zagreba oslabio ili posve nestao, šta više on je izgleda u posljednje vrijeme u širim krugovima inteligencije i porastao, ali se u posljednje doba ponajčešće manifestira u iznošenju sitnih priloga za najnovije doba lokalne historije, dok golemo područje srednjovjekovne povijesti Zagreba kraj svega obilja u našoj zbirci iznesenih izvora kao da ne privlači ni uži krug stručnjaka, a ni šire krugove intelektualaca.

Trijesti svezak naših »Spomenika« što ga je izdao Laszowski iznio je na vidjelo pravu riznicu podataka za kulturnu i privrednu, pravnu i političku historiju Zagreba u XVI. stoljeću. Njihovu važnost opravdano ističe Laszowski u svom predgovoru što ga je dodao kao uvod ovom svesku. »Na oko neznatan materijal historički — veli izdavač — ipak su svi računi neprocjenljive vrijednosti za povijest Zagreba. Iz ovih doznajemo mnogo i mnogo što nam listine ne pružaju. Tu nam se očituju gospodarske, trgovačke, privredne, socijalne i kulturne prilike Zagreba u XVI. stoljeću. Ima tu i bilježaka važnih za opću našu hrvatsku historiju, naročito ratnu. Vidimo iz njih brigovanje zagrebačkih gradjana i vlasti oko utvrđivanja grada s pogledom na obranu od Turaka. Tu nam se zrcali onaj unutrašnji i intimni život zagrepčana u XVI. stoljeću«.

Vrijednost starih gradskih računa, objelodanjenih u ovom svesku, još je veća po tome, što ih je u svemu vrlo malo sačuvano, tako da ovo što je preostalo i do nas došlo, predstavlja pravu dragocjenost. U posljednjem, jedanaestom svesku Tkalčićeve serije »Povjesnih spomenika« publicirani su preostali gradski računi iz vremena od 1368. do 1521. godine. Na prvi pogled se čini kao da su bar za ovo razdoblje sačuvani svi ili bar veći dio računa. Ali daleko od toga! Za sve ovo vrijeme od 1535. godine sačuvan je samo jedan jedini račun o prihodu i rashodu gradske općine na brdu Gracu i to iz godine 1462., dok su za 1368. godinu sačuvana samo dva popisa o uplati gradskoga poreza u spomenutoj općini. Ostalih 10 komada računa koji su publicirani u XI. svesku Tkalčićeve serije odnosi se na upravu imanja zagrebačke biskupije, na troškove uzdržavanja zagrebačke katedrale, na gradnju utvrda oko nje, na izdatke zaklada za čitanje misa i konačno na troškove parnice prebendarskog zbora što ju je vodio radi svoga kupališta. To su svi računi što ih je Tkalčić mogao objelodaniti, Račun o prihodu i rashodu gradske općine na brdu Gracu iz godine 1462. uopće je najstariji dosad poznati račun te vrste. Prvi ga je objelodanio Rački u »Starinama« VI., pa ga je pogrješno datirao sa 1368. godinom. Tkalčić je opazio pogrješku i naknadno je ispravio.

U XIII. svesku što ga je izdao Laszowski nastavlja se publiciranje sačuvanih računa gradske općine na brdu Gracu. Sačuvano je toga mnogo više nego u starijem periodu što smo ga gore opisali, ali i opet često nepotpuno i fragmentarno. Računi ovog sveska obuhvataju razdoblje od godine 1535. do 1560., a razdijeljeni su po svom sadržaju u tri skupine. Prvu sačinjavaju računi o prihodu i rashodu gradske općine na brdu Gracu, drugu računi o prihodu i rashodu gradske ciglane, a treću računi o prihodu i rashodu tridesetine (tricesima). U prvoj skupini imamo za godinu 1535. samo bilješke o ukupnoj svoti prihoda i rashoda, za godinu 1538. postoji detaljni račun prihoda i rashoda, a za godinu 1539. sačuvana je samo jedna bilješka o nekim izdacima. Za godinu 1541. imamo račun prihoda i rashoda, ali to je zapravo samo izvadak iz detaljnih računa u kom su navedene samo ukupne svote za pojedinu vrstu izdataka i primitaka. Za godinu 1545.—1551. postoji samo bilješka koja sadržava tek sumarni obračun prihoda i rashoda za ove godine, te je u njemu za svaku godinu označena samo ukupna svota prihoda i rashoda. U tom obračunu nije uzet u račun ni prihod ni rashod za godine 1548. i 1550., ali za godinu 1548. ipak imamo detaljni račun rashoda. Za godinu 1553. imamo samo račun o ubranom gradskom porezu. Za godinu 1557. do 1560. postoje detaljni računi prihoda i rashoda za

svaku godinu zasebno. Prema tome nisu nam sačuvani uopće nikakovi računi za godine 1536.—1537., 1540., 1542.—1544., 1550. i 1554.—1556.

Ovdje publicirani računi su prvorazredno vrelo za našu ekonomsku historiju. Već površni pregled ovih računa otkriva nam golemo mnoštvo dosad nepoznatih, upravo jedinstvenih podataka. Iz računa za godinu 1538. koji je najstariji od sačuvanih detaljnih računa ove skupine razabiremo na što je sve grad u ono doba trošio, kakove je imao obaveze i kako im je nastojao zadovoljiti. Ovaj popis izdataka (registrum expensarum) u kome se priprostim načinom izbrajuju pojedine sume isplaćene iz gradskog novca otkriva nam vjernu sliku života srednjovjekovnoga grada kakove ne nalazimo u bilo kojem dokumentu onoga vremena. Taj je grad u prvom tvrđava velike strateške važnosti poradi sve veće opasnosti od Turaka. Kao kraljevski slobodni grad on je centar jurisdikcije na čitavom svome prostranom teritoriju. Taj grad je i čvorište najvažnijih prometnih puteva onoga doba i tko god prolazi tim putevima mora da svrati u grad na odmor i okrepu. I državni dostojanstvenici i druga službena lica prolaze ovuda na svojim putovanjima, a grad ih prima na konak kao svoje goste bilo po dužnosti (descensus), bilo iz dobro proračunate uslužnosti.

Među izdacima za godinu 1538. na prvom mjestu susrećemo troškove za uzdržavanje gradskih utvrda. Čuvena »Kamenita vrata«, jedna od najvažnijih vrata gradske tvrđave koja i danas stoje u glavnom onakova kakva su bila u ono davno doba pred četiri stoljeća, tada se popravljaju. Radove izvode majstori kolari, pa njih dvojica za dva dana rada dobivaju 20 denara u novcu onoga vremena. Za slaganje kamena kod popravka kamenog zida oko ovih vrata dobiva majstor Amandus 25 denara, a klesar Matija za tri dana rada kod toga posla dobiva 30 denara. Plemić Juraj Zimić što ga poznajemo iz drugih izvora nalazi se na putu kao kraljev izaslanik i kad se vraća od kralja dolazi u Zagreb, a grad mu daje za konje pol mjerova zobi, što stoji 24 dinara, i sijena za 10 dinara, dok za njega nabavlja mirodija za 25 dinara, ali sve to »ex consensu communitatis« — dozvolom općinskog vijeća. Grad je trošio i na crkve i davao za njihove potrebe. Od uzdara Emerika kupio je grad za crkvu (jamačno župnu sv. Marka) vedricu ulja za 3 forinta i 60 dinara, a Dominikancima kod sv. Katarine dao je grad 40 funta ulja, svaku po 8 dinara, dakle svega za 3 forinta i 20 dinara a odmah za tim još dvije funte za 16 dinara, dok su Franjevci dobili 10 funta ulja za 80 dinara. Značajno je da grad podupire i Franjevce koji se ne nalaze na njegovom teritoriju nego na području kaptolske oblasti. Kad građani putuju u poslovima gradske

općine, grad im plaća putne troškove. Tako prema ovom računu cipelar Fabijan za put u Novo Mesto (Kranjska) dobiva za putni trošak $\frac{1}{2}$ forinte. Građani Stjepan Kelčević i zlatar Juraj primili su za put u Čiče (preko Save gdje su se nalazili znatni zemljišni posjedi gradske općine) 30 dinara. Malo za tim putuje građanin Kelčević s plemićkim sucem Šarovićem opet preko Save u sela Petrovinu i Šiljakovinu zbog kojih grad vodi parnicu, pa im se za putni trošak izdaje 30 dinara. Isti taj plemićki sudac (Judex nobilium) Ivan Šaronić bio je u to doba kroz punih pet dana na konaku kod gradskog suca Matije krznara, pa sudac u računu u ime troška za gosta i njegova konja zaračunava 1 forintu. Jamačno gradski sudac nije propustio da tom zgodom plemićkog suca točno informira o stanovištu gradske općine u parnici koja se vodila. I dalje se redaju izdaci što ih grad troši za svoje parnice zbog velikih gradskih posjeda koje mu plemstvo hoće oteti.

Ali ima tu i drugih izdataka koji privlače naš interes. U računu za istu godinu je zabilježeno da je gradski sudac prema odluci gradskoga vijeća treći dan iza Markova pozvao na ručak kanonika lektora Ivančića, zatim podkantora (succentorem) i ostale kanonike. Za ručak je potrošeno: 1 tele za 60 dinara, 1 kozlić za 30 dinara, onda bibera, šafrana i ostalih mirodija za pola forinte, riškaše, grožđica i mandula za 33 dinara, zatim srnetine za 30 dinara, pet pilića za 20 dinara, govodine za 16 dinara, riba za 15 dinara, kruha za 30 dinara, vina za $\frac{1}{2}$ forinte i malvazije za 10 dinara. Eto, poslije vjekovnih krvavih borba zavladała je ljubav i sloga između Graca i Kaptola. Što nitko drugi nije mogao, to je uspjelo Turčinu: zajednička opasnost izmirila je zavađenu braću.

Grad ima i inače dosta troškova za »reprezentaciju« kako bi se danas reklo, dajući visokim ličnostima počasne darove različite vrste, naročito u svečanim zgodama. Kad je na saboru što je održan u Zagrebu 1557. instaliran ban Petar Erdedi poslao je grad, kako razabiremo iz računa za tu godinu, na poklon banu i sakupljenim velikašima 180 naranča (poma naranča) što je stajalo 1 forint i 80 dinara. Osim toga dao je grad i zobi za konje velikaša pa raznog živeža i vina za banov stol. I inače šalje grad dostojanstvenicima naranča i raznih mirodija kad borave u Zagrebu. Zanimljiva je bilješka prema kojoj je gradski sudac u oči prvoga maja kupio »maykas« (Maibaum), što dokazuje da je tada (1557.) ovaj običaj u Zagrebu postojao.

U svim računima onoga doba nalazimo tragova teških nevolja od rata s Turcima, poradi kojega grad snaša teške terete. Grad Čazma pao je u turske ruke godine 1552., a kad je 1557. opsjela naša vojska da ga opet preotme Turčinu, grad Zagreb šalje u tabor pod Čazmom kruha i vina za 13 forinti i 16 dinara

dijelom na dar grofu Zrinskomu i ostaloj gospodi u taboru, a dijelom da se proda uz gotov novac za potrebe vojske, kako se veli u računu. U računu te godine zabilježen je i putni trošak od 26 dinara, kad je grad zamolio plemićskog suca Nikolu Belya da pogleda selo Hrašće (gradski posjed preko Save), pa da se sam uvjeri kako su ga Turci popalili. U isto doba grad šalje banu Erdedu u Jastrebarsko svoga izaslanika s pismom u kome moli bana da makne svoje čete što su pritisnule bijedne gradske kmetove koji i inače teško stradavaju, a ujedno ga moli da naknadi štete što ih je vojska nanijela na gradskim posjedima.

Zanimljivi su i personalni izdaci grada u to doba (1557.). Župnik Petar dobiva u ime plaće za tu godinu 29 forinti i 40 dinara, učitelj 12 forinti i još u ime starog duga 2 forinta i 90 dinara, Grga gradski zvonar dobiva 8 forinti, gradski notar 16 forinti, a dva sluge svaki po 8 forinti, redovnik Benedikt dobiva za propovjedi 4 forinta. Za papir i crveni vosak izdana je te godine 1 forinta.

Kao druga skupina računa priopćeni su popisi primitaka i izdataka gradske ciglane za godinu 1557.—1559. Ovi računi u vezi s ostalim dokumentima o gradskoj ciglani, koji su već priopćeni u XII. svesku »Povjesnih spomenika«, daju nam vanredno zanimljiv pregled rada ovoga najstarijeg komunalnog poduzeća grada Zagreba.

Treću, najopsežniju skupinu sačinjavaju računi zagrebačke tridesetnice za godinu 1544.—1559. Pod zagrebačku tridesetnicu spadaju i filijale u Brdovcu, Klanjcu, Krapini, Samoboru, Krašiću, pa se ovdje nalaze zabilježeni i prihodi ovih filijala. Tridesetnica se plaćala i od uvoza i od izvoza robe i ona je u ona vremena bez sumnje pretstavljala težak teret za trgovinu i promet. Poznato je da su zagrebački građani isprva bili zlatnom bulom oprošteni od plaćanja tridesetine, ali kad je turska najezda tražila sve veća novčana sretstva za obranu zemlje, morali su i oni plaćati, počevši od godine 1539. Isprva se dozvolom kraljevom moglo od prihoda zagrebačke tridesetnice utrošiti godišnje 200 forinti za popravke gradske zidina i uopće za obranu grada, a kasnije je odobreno da se čitav prihod može upotrijebiti za tu svrhu.

Ovi opsežni računi koji zauzimaju najveći dio XIII. sveska (str. 93—409) daju nam neobično izdašan i upravo neprocjenjiv materijal za studij trgovine i prometa i uopće čitave ekonomske historije onoga vremena. Gotovo bismo mogli zavidjeti novoj generaciji ekonomskih historika koji će s nasladom crpsti iz ovog jedinstvenog malo ne nepreglednog niza najraznovrsnijih podataka za svoje studije.

Četrnaesti svezak »Povjesnih spomenika grada Zagreba« u izdanju Laszowskoga sa država spomenike gradskog sudovanja za raz-

doblje od 1512. do 1608. godine. Kako izdavač napominje u predgovoru na prvom je mjestu priopćena knjiga sudbenih poziva i presuda od godine 1512.—1520. koju je našao u arhivu Jugoslavenske Akademije, a začudo je nije Tkalčić priopćio, ma da ona pripada u prijašnje sveske Povjesnih spomenika koji obuhvaćaju povjesnu građu do godine 1526. Isto tako spominje editor u predgovoru, da je najopsežnija knjiga sudskih poziva i presuda iz godine 1529.—1608., koju je u cijelosti priopćio, a naročito je važna radi toga, jer su u njoj za svaku godinu upisana imena članova gradskog magistrata, koji su birani na dan sv. Blaža (3. februara) t. j. sudac, dekan ili meštar građana (magister civium), fiškal, notar te jurati (prisežnici) i konsilijariji (vijećnici) pa onda konačno kapetan i potkapetan. Ova knjiga presuda, kako se vidi iz priopćenog teksta, u kojem mnogo toga nedostaje što je bilo nečitljivo, teško je oštećena. I to je jedan dokaz više kako su ove knjige i dragocjeni dokumenti bili slabo ili nikako čuvani do vremena kad ih je zajedno s čitavim arhivom preuzela Družba Braće Hrvatskoga Zmaja u Kamenitoj kuli, dok nije kasnije čitav arhiv prenesen u Zemaljski arhiv kao depozit gdje se i danas nalazi i stručno čuva i upotrebljava. Kako se vidi iz priopćenog teksta, ova je knjiga od godine 1587. dalje služila samo za upisivanje novoizabranoga gradskog vijeća. Ovi upisi sežu sve do godine 1608. to jest do onog značajnog preokreta u životu grada Zagreba, kad su započele krvave borbe i smutnje između demokratske i patricijske stranke u varoši na brdu Gracu. Ove borbe plastično je opisao Klaić u svojoj vrsnoj radnji »Statut grada Zagreba od god. 1608.«.

Kao što u ranijim svescima što ih je izdao Tkalčić tako se i u presudama ovoga sveska nalazi množina vrijednog materijala za pravnu povijest kao i za kulturne i ostale prilike onoga doba. Mnoge su presude zanimljive i s toga, jer otkrivaju način mišljenja i uopće psihi građanstva onoga vremena. Među ostalima nalazimo i ovu presudu iz godine 1519. U kući građanina Modića slavila se svatovska gozba. Najednom usred veselja građanin Ivan Heršunek proburazi i ubije građanina Grgura Zabočkoga. Ubojica je odmah bačen u tamnicu i po pravdi imao je da izgubi glavu. No mnogi velikaši i odličnici kao podban Baltazar Alapi i mnogi drugi zamoliše gradskog suca da krivcu oprosti kaznu. I doista, kazna mu je oproštena, ali pod ovim uvjetima. Krivac se ima s roditeljima ubijenoga nagoditi radi otštete, a ako u buduću počini sličan ili manji zločin smjesta će izgubiti glavu. Isto tako ne smije spomenuti polaziti krčme ili se bilo s kime svađati, a ne smije nositi ni oružje bilo koje vrste.

Među ovim spomenicima nalazimo i za-

nimljiv slučaj maksimiranja nadnica. Godine 1579 zaključuje gradsko vijeće da nijedan građanin ne smije radniku na ime nadnice plaćati više od 5 dinara dnevno ako mu daje uz to i hranu. Ako mu ne će dati hranu ima mu u ime svega platiti 10 dinara. Građanin koji prekrši ovaj propis plaća globu od jedne forinte.

I u ovim sudskim aktima nalazimo zabilježena različna pikantna odgovaranja koja su dala povoda sudskim procesima. Tako na primjer godine 1534 Toma literat tuži trgovca Stjepana da je s tuđim ženama »jeo šećer« (quod ego cum quibusdam mulieribus cwarum comedissem). O tome su preslušani mnogi svjedoci, među njima i žene, no kad su iskazi počeli bivati sve pikantniji najednom je u pola rečenice prekinuto upisivanje u knjigu presuda pa ne možemo saznati kako je svršila ta »šećerna« afera.

Ima u knjigama presuda zabilježenih i različnih kurioza. Tako u godini 1563 nalazimo ubilježeno da se te godine u savskoj nizini pa sve do pod zidine grada pojavilo ogromno mnoštvo žaba (maxima multitudo ranarum).

U jednu riječ, ova dva sveska »Povjesnih spomenika grada Zagreba« znatno su obogatila naš materijal izvora za hrvatsku povijest i za to ide velika hvala neumornog kulturnog radnika Laszowskoga. Željeti je da se omogući izdavanje ove edicije bržim tempom, jer kako čujemo autor ima spremljen materijal za više svezaka. A nema nikakove sumnje da će biti od opće koristi da se ovaj materijal učini čim prije pristupačnim i našoj i svjetskoj nauci.

M. Stanisavljević.

Д-р В. Мошин, Трећи Рим и Јужни Словени (посебан отисак из »Руско-Југословенскога Алманаха« Одбора за подизање Спомен-капеле Цару-Мученику Николи II у Панчеву), Панчево, 1934, стр. 14.

Rasprava g. dra Vladimira Mošina, privatnog docenta Beogradskog univerziteta, posvećena je u glavnom jednom sumarnom pregledu ruskosrpskih odnosa, počevši od doba kada je Moskva uzela na se ulogu »Trećeg Rima« pa do Petra Velikoga. U uvodnim stavovima autor prikazuje pad i stradanje južnoslavenskih država srednjeg veka i Bizanta i postanak ideologije Moskve—»Trećeg Rima« i vođe hrišćanstva, jer, prema službenoj ideologiji Moskve na početku XVI stoleća, samo je istočna Crkva prava hrišćanska crkva pa, šta više, samo rusko pravoslavlje — istinska ortodoksija. Ne samo da je prvi Rim pao u jeres, nego je isto učinio Rim Drugi, grad Svetog Konstantina, i zato ga je kaznio Bog, predavši ga (sa crkvom Svete Sofije) u ruke Turaka — »nevernih Agarjana«. Međutim

Treći Rim, t. j. Moskva, stoji, dok četvrtog neće biti.

Ova grandiozna i ohola ideja postala je vremenom s jedne strane t. zv. »idejom-snaom« koja je, uz vrlo realne interese, pokretala moskovsku, odnosno rusku akciju u pravcu bliskog Istoka, s druge strane i kočnicom ruskog napretka, jer je stvarala kod Rusa, i to kod vodećih krugova isto tako kao i kod masa, jedno šovinističko raspoloženje i grandomansko ubeđenje da je Rusko Carstvo — vrhunac čovečanstva i da nema šta da uči od drugih. Petar Veliki je učinio kraj ovakvom shvatanju, pokolebanom već u XVII stoleću, ali je kasnije u više maha dolazilo do recidiva ovih oholih ideja, tako da pojedini moderni pisci — ruski i strani — a ponekad i u sadašnjici otkrivaju, u radikalno istina promenjenom obliku, tragove tih starih ideologija. G. dr. Mošin ne zaustavlja se na južnoslovenskim uticajima prilikom formiranja same moskovske službene ideologije, i, pošto je izneo u kratko je njen postanak u vezi sa velikim događajima doba, prelazi na karakteristiku odnosa Moskve i pravoslavnog Istoka, poglavito rusko-srpskih odnosa. Tu se on najviše poslužio starim radnjama ruskih autora Muravjeva (»Veze Rusije sa Istokom«, 1858) i znamenitog crkvenog istoričara Kaptejeva (»Karakter odnosa Rusije prema pravoslavnom Istoku u XVI i XVII stoleću«), kao i publikacijama pok. Ljub. Stojanovića i Hon. C. dra prote St. Dimitrijevića. Napominje srpsko poreklo prvoga moskovskog cara Ivana Groznog, iznosi stalni dolazak u Rusiju pravoslavniherarha i kaluđera oduševljeno i sjajno tamo dočekivanih, koji u kasnije doba postaju pravi agenti ruske vlade. Neki su od njih životom platili svoje veze sa Rusijom (na pr. pečki patrijarha Gavriilo obešen je u Brusi god. 1659 nakon povratka u Peć iz Rusije). Pravoslavni hrišćani, poimence Srbi, polagali su najveće nade u Rusiju kao buduću osloboditeljku pravoslavlja od »nevernih Agarjana«, a od vremena cara Aleksija Mihajlovića (1645—1676) počinje i u Rusiji aktivno isticanje Istočnog Pitanja i razvija se akcija za oslobodenje pravoslavniherišćana ispod turske vlasti. Kao uvek u svakom velikom istoriskom pokretu mi tu imamo jednu složenu kombinaciju motiva i činilaca, ideološkog zanosa i čisto realnih — političkih i privrednih — interesa. G. dr. Mošin zaustavlja se na onoj prvoj grupi motiva. U tom spletu motiva surevnjivost Rusije prema »papežnicima«, t. j. katolicima, poimence Habsburzima i njihovoj monarhiji — od doba mladosti Petra Velikog (za vreme namesništva njegove sestre carevne Sofije) — odigrala je ta-kođe svoju ulogu Rusija.

Kad je već nazvao svoju raspravu »Treći

Rim i Južni Sloveni« naš autor trebao je da se barem kratko osvrne i na druge Južne Slovene sem Srba, poimence da spomene Križanića sa njegovom panslavističkom ideologijom i zanimljivom akcijom u Rusiji, kao i Rittera-Vitezovića i njegov poznati stav prema Rusiji i Petru Velikom, kao i na odnose Dubrovnika i Rusije. Ali je autor smatrao da to izlazi iz okvira njegove, poglavito pravoslavne, teme... Kao informativni članak rad g. dra Mošina svakako je interesantan.

Dr. Aleksije Jelačić

Др. Радослав М. Грујић, Пакрачка Епархија. Историјско статистички преглед. Нови Сад 1931. 222 стр.

Prilikom četrdesetogodišnjice episkopske i šezdesetogodišnjice sveštenečke službe pakračkog vladike Mirona u izdatoj Spomenici priopćio je vredni istorik Dr. Radoslav Grujić, profesor univerziteta u Skoplju, vrlo opsežnu istorijsku raspravu o pakračkoj eparhiji (koja je i posebno otisnuta) a pisana kao i sve ostale radnje zanosnim patriotskim stilom i na snažnoj osnovi velikog rodoljublja.

Na prve dvije stranice dat je uvod o svrsi objavljene rasprave. Dalje slede ovi natpisi: 1. Teritorij (str. 5—8), u kojem je geografski opisan kraj, koji obuhvata pakračka eparhija. 2. Srpska naselja po Slavoniji (str. 8—21), u kojem je dat etnografski pregled srpskog naseljavanja pojedinih mesta na teritoriji pakračke eparhije. 3. Požeška eparhija (str. 21—43), u kojem je data istorija najstarijeg dela sadanje pakračke eparhije sa sedištem u manastiru Orahovici. 4. Marčanska eparhija (str. 43—71), koja se još nazivala i vretanijska, uskočka, svidnička, pa platejska. Tu je opisana borba pravoslavnih Srba protiv unije s Rimom. 5. Sjeverinska eparhija (str. 71—114), koja se još zvala lepavinsko-sjeverinska a i hrvatska. Tu je data istorija žilave borbe Srba protiv malenoga dela unijata u Marči. 6. Pakračka eparhija (str. 114—197) od osnutka do vremena vladike Mirona, kojega je plodni život i rad posebno opisan u spomenici (str. 225—321). Pred tim pak dat je statistički pregled eparhije pakračke od 1702—1929 godine.

Mi ovdje samo ističemo vrednost istorijskog dela rasprave. Kao vredna pčela pisac je prikupio sve što je mogao naći za razjašnjenje duhovnog života pravoslavnih Srba u Hrvatskoj i Slavoniji, koji su živeli na teritoriju, na kojem je postala sadanja eparhija pakračka, no od koje je g. 1932 izdvojen jedan deo za novu tada osnovanu eparhiju zagrebačku s naslovom mitropolije.

Rasprava u tekstu ima 77 različnih slika. Osobito su zanimljive dve priopćene slike:

jedna iz 1770. sa ikonostasa crkve u selu Plavšincima (kod Koprivnice) koja predstavlja Srbina i Hrvata s njihovim grbovima kako primaju »dozvolu« od vizantijskog cara Makedonca da se nasele u njegovim oblastima i druga slika iz 1750. a iz iste crkve, prikazuje Srbe iz Varaždinskog generalata, kako primaju povlastice od kralja Rudolfa II. te mu se zaklinju na vernost. I na ovoj se slici vidno i simbolički ističu spojeni srpski i hrvatski grbovi. Interesantna je i ilustracija koja predstavlja karakterističnu m. o. drvenu crkvu u Rastovcu (srez Grubišnopolje) iz 1732. O plaštanici u manastiru Pakri pisao je u ovom časopisu 1929. g. dr. N. Radojčić, profesor ljubljanskog univerziteta (isp. »Narodna Starina« VII, 193). I mnoge ostale dragocenosti priopćio je učeni pisac.

Kad se dobro promotri cela kompozicija ovog dela, zaista se mora diviti neobičnoj vrednoći, a i veštini piščevoj, da je sve mogao naći, i dobro razjasniti i srediti u jedan krasan i jasan istorijski prikaz života pravoslavnih Srba u novoj njihovoj otadžbini u vremenu od preko četiri stoleća.

Pisac je sve pribrane spomenike dao koncentrisati u Pakracu, gdje se sada nalazi jedna zanimljiva zbirka kulturnih vrednota pravoslavnih te eparhije.

Na kraju hteo bih samo napomenuti, da je naziv marčanske eparhije — vretanijska, kasnije dobio svoje punije tumačenje no što pisac iznosi (upor.) »Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu« knj. VII sv. 1—3 (1934.): Šta je negda bila Vretanija?.

D. V.

Др Д. Кириловић, Српске основне школе у Војводини у 18 веку. Издање Историјско друштво у Новом Саду. Књига I. Стр. 101. (Докторска дисертација.)

Ova radnja obuhvata razvitak osnovnog školstva Srba u jednom dijelu bivše Habsburške monarhije zapravo Banata. I ovdje se vidi kako je Srbima pomogla vjera i održavanje tradicije. Kojom su se žilavo borili za svoj opstanak, protiv tuđeg uticaja. Pisac je prikazao srpsko osnovno školstvo Banata do 1740, uređenje njemačkih škola u doba prosvjećenosti za vremena Marije Terezije, uređenje srpskih prema tim školama do 1780, školske knjige, a u dodatku donosi školski ustav od 1776 koji je vrijedio za te škole u Banatu.

Prikazujući srpske osnovne škole do 1740. kada su još grčkog tipa dr. Kirilović ističe zaslužne ljude, najviše iz svećeničkih redova, koji su novcem i djelom pomogli da se škole osnuju, kao: Čarnojevića, Antonovića i Nenadovića, koji su stvorili fond za podizanje srpskih škola. Tome se ima zahvaliti te su Srbi u to vrijeme imali razmjerno isto toliko škola kao i drugi narodi Monarhije. Učitelji

onoga vremena bili su većinom iz svećeničkih redova, a oni drugi imali su naobrazbu kao većina učitelja drugih naroda. Morali su pored svoje službe vršiti crkvene poslove: zvoniti, poјати, opјevati mrtvaca. Zvali su se daskal, meštar, magistar. Uz god. plaću od 40 for. dozvolјавано im je ići »s putinjom« u berbu i moliti vino, ići u goste, a dobivali su par čizama i hvat drva. Brigu oko škole imali su općine, crkveni škol. fondovi. Djeca su plaćala školarinu, samo su siromašni bili oprošteni, ali djeca su slabo polazila školu. Prema tadašnjoj metodi sricanje i pisanja bio je napredak slab, a to nije ni čudo, kada se zna, da su knjige bile pisane starim nerazumlјivim slavenskim jezikom kojim narod nije govorio.

Kada se školstvo u Monarhiji počelo uređivati, (Felbiger!) onda je Marija Terezija htjela da se urede škole sviju naroda u njevoj državi u tom duhu. To je bilo ne samo prosvjetno nego i političko shvaćanje. Poznata je njena rečenica: »Das Schulwesen ist ein Politikum«. U to su vrijeme i druge države preuzele uređenje školstva u svoje ruke. Bezuvjetno je na to, iako istom poslije 150 godina, utjecao Ratkeov apel državama kojim ih je pozvao da otvaraju škole i da se služe njegovom metodom u kojoj daje upute kako se u carstvu može uvesti jedan jezik, jedna vlada i jedna vjera. Državne vlasti shvatile su utjecaj koji mogu vršiti školom na uzgoju mladeži, određujući cilj, plan, sredstva, knjige, namještajući učitelje i uzimajući ih pod svoj nadzor.

Uređujući Marija Terezija školstvo svoje države ona je i od Srba u Banatu zahtijevala da prihvate njene reforme. Pa kao sve novo tako su i ove reforme kod Srba izazvale opoziciju. Oni su u austrijskoj monarhiji bili u manjini, druge vjere, i boјali se za svoj opstanak, jer su u tom vidjeli pokušaj unijatiziranja, a zazirali su i od njemačkog jezika. Konačno je 1776 ipak izdan prvi »Srpski školski Ustav« za Tamiškj Banat i za rumunjske škole i to na njemačkom i slovjen-skom (ili u českom) jeziku (Janković).

Iz tog »Ustava« vadimo najvažnije: Gdje je crkva, tamo mora biti i škola, a za učitelja mora biti stan. Siromašna djeca dobivaju besplatno knjige. Ženska djeca su odijeljena od muške. S djecom se ima blago postupati. Za naobrazbu učitelja otvaraju se tromjesečni tečajevi (norme) u Temišvaru. Polazak škole je obvezatan od 6—13 godina. Ako u mjestu nema srpske škole djeca moraju polaziti onu koja postoji, to vrijedi i za katoličku djecu. Školske knjige onoga vremena bile su od Felbigera koje su bile prevedene na sve jezike naroda u Monarhiji. Njegovu metodiku preveo je Janković pod naslovom: Ручна ја књига потребна ја магн-

стром илирических неунитских малих школа в цесаро-кравевских государствах у два дела.

Ta je metodika vladala do 1857. U I dijelu govori se i učitelju i njegovim svojstvima. On mora da je svjež, strplјiv, vrijedan, skroman, disciplinovan, pristojno odjeven, nikada ne smije vikati na djecu, mora biti zadovolјan svojim položajem i svojom nagradom i uvijek se mora dobro pripremiti. U II dijelu govori se o metodi koja se sastoji iz zajedničke nastave, zajedničkog čitanja, napametnog učenja, upotrebe tabele, ispisanih cijelim riječima i ispitivanja.

Po Felbigerovoj metodi učila su djeca slova po sličnosti, ali to se nije moglo primijeniti kod učenja slovјenske azbuke. Za nju je Janković napisao Буквар koji je štampan u Beču, a po kojem su djeca učila slova sricanjem: аз, букви, вједи, глагол ... Ovaj rad iziskivao je i od učitelja i od učenika mnogo strplјivosti i volje dok se šta naučilo. Isto je tako Janković preveo Felbigerovu čitanku: Руководство к честности и правности малих училишцах учащегеја славеносерској неунитској јуности на чтеније опредјеленаја књига, koja je bila razdijeljena u 10.000 primjeraka. Po njoj je omladina morala naučiti da se privikne na svoj sociјalni položaj i na svoju sudbinu, koju je Bog tako odredio. Doslјedno tome djeca nisu učila prirodne nauke, povijest i zemljopis.

Katihizis od Felbigera nije bio prihvaćen za srpske škole, nego izmijenjeni Rajičev, koji se također u 10.000 primjeraka besplatno podijelio djeci.

Aritmetika učila se također po prevodu Felbigerove knjige, a pisanje po knjizi Zaharije Orfelina. Za pisanje morao je učitelj djecu učiti zarezivati pero i kako se pravi mastilo.

Sve knjige, osim katihizisa, bile su pisane slaveno-srpskim jezikom koji je Srbima bio zagarantovan kao njihov narodni jezik, koji se tek u školi morao učiti. Svećenik toga vremena P. Runjanin* dobro ga karakterizira ovim riječima: »Kad iziđem iz škole skorban uzmem moju lekciju čitati a ni rečј ne razumevam te pomislim u sebi, kakav je to jezik? To se nikad ne nauči«.

Zbog pristajanja na spomenute reforme bunili su se Srbi protiv svojih episkopa bojeći se da će vladike izdati vjeru, da će ih pounijatiti, bunili su se što su reducirani praznici, što su mrtvace morali zakapati u lijesovima, što nisu mogli nabavljati knjige iz Rusije, nego upotreblјavati njemačke u kojima su vidjeli više »čifutskih« nego srpskih slova sa »faličnim zakonom«.

* Isp. njegovu Avtobiografiju koju je 1914. izdao dr. N. Radojčić.

Pisac nam na koncu iznosi i korisne strane školskog ustava: Zagarantovan je bio narodni jezik u kome su Srbi, ma da je bio uzet iz ruskih knjiga i narodu nerazumljiv, vidjeli otpor protiv unijatstva, uvedena je školska obvezatnost, podizale su se školske zgrade, širila se naobrazba, štampale se knjige, uređen je bio plan i metod. Škole su bile otrgnute od ruskog uticaja i osjećao se liberalniji duh.

Iako je taj školski ustav početka bio s nepovjerenjem primljen on je ipak doživio 16 izdanja i vrijedio je do 1863., jer boljeg nije bilo.

Knjizi su dodani dobro odabrani faksimili iz glavnih djela.

O srpskim školama u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji napisao je 1911. i dr. I. Bokur disertaciju u kojoj je obradio vrijeme od 1848.—1906. U uvodu je dao dobar politički kulturno povjesni pregled historije Srba u pomenutim krajevima od IX. stoljeća do 1906., navodeći obilnu literaturu. Šteta što dr. Kirilović ne navodi Bokurovu radnju u svojoj literaturi, jer obje radnje se dopunjuju i daju ispravan kulturno historijski pregled razvitka srpskih škola u ovim krajevima. Objе knjige su potrebne pedagogu i historičaru. Iste godine kada je štampana Kirilovićeva knjiga pisao je o razvitku srpskih škola od 1690. pa dalje i Jerotije Novitović u Glasniku profesorskog društva u dva broja pa je vrijedno i to ovdje spomenuti.

O Kirilovićevoj disertaciji napisao je g. dr. N. Radojčić prikaz u »Glasniku Istoriskog Društva u Novom Sadu« (1929.), dok jedan od najpoučenijih poznavalaca srpske povijesti XVIII. stoljeća g. dr. Mita Kostić tangira prikazanu kulturno-historijsku partiju u mnogim svojim studijama. Svakako je nade da ni dr. Kirilović ne će ostati samo pri nastupnoj radnji nego da će načete temate razrađivati.

Dr. Fr. Higy-Mandić.

Зборник Илариона Руварца. Одабрани историски радови. Свеска I. Спремио за штампу Никола Радочић. (Српска Кр. Академија. Посебна издања, књига СШ. Друштвени и историски списи, књига 44.) Београд 1934. 8°, XXX + 579 стр.

Konačno se 1934 ispunila želja koju je V. Jagić izrazio već g. 1879, a koja je iz godine u godinu postajala sve prešnijom i osjetljivijom potrebom. U izdanju Srpske kr. akademije dobili smo sakupljene odabrane naučne radove Ilariona Rucarca utemeljitelja »istorijske kritičke škole« kod Srba. Njegov je nastup u svoje vreme u svim srpskim krugovima uzvitlao veliku prašinu. Ilarion Rucarac, neobično plodan pisac, rasipao je svoje brojne studije u svima mogućim struč-

nim i nestručnim časopisima i godišnjacima i u prilikama kakve vladaju na našem književnom tržištu, mnoge od njegovih čak i najvažnijih studija odavno se više nisu mogle nabaviti ni uz najbolju volju. Radi neuspooredive važnosti Ilariona Rucarca osobito u metodološkom pogledu prava je blagodat što se je Srpska kr. akademija, na zauzimanje akademika g. Dra Jovana Radonića, odlučila da priredi izdanje sakupljenih o d a b r a n i h rasprava, članaka i kritika Rucarčevih. Izdanje je poverila najpozvanijem stručnjaku g. Dru Nikoli Radojčiću, koji je bolje od svakog drugog istoričara upućen u predmet. G. Radojčiću ustupili su Dimitrije Rucarac, brat Ilarionov, i g. dr. Mita Kostić, prof. univ. u Skoplju, unuk po sestri Ilarionov, svu književnu zaostavštinu njegovu. Sem toga, g. Radojčić, kao uži zemljak Rucarca, bolje je no iko upoznat sa produktima književnog rada »prečanskih« Srba u vreme Rucarčevog, a od uvek je proučavanje naše domaće istoriografije jedna od najomiljenijih grana naučne delatnosti njegove (nadaймо se da nas neće prevariti očekivanje da ispod njegovog pera dobijemo toliko potreban sintetički prikaz naše istoriografije). Po svima ovim momentima g. dr. N. Radojčić bio je predestiniran za izdavanje Rucarčevih dela.

U svome predgovoru g. dr. N. Radojčić potanko pripoveda i o načinu rada Rucarčevog, i o načinu sastavljanja ovih odabranih istorijskih radova, tako da pred našim očima ustaje živi lik Ilarionove osebnosti individualnosti. Bez hvalisanja, ali sa objektivnim priznavanjem fundamentalne važnosti Rucarčevih radova iznosi Radojčić pozitivne strane njegovih rasprava, bez kudenja, ali sa poštenom otvorenosću iznosi ujedno i one strane Rucarčevih radova koje nemilo padaju u oči i neugodno se dojmaju čitaoca. Radojčić naglašuje da se u ovom Zborniku radi o odabranim spisima Rucarca, o jednoj antologiji, i unapred priznaje da će i ova, kao što i inače svaka antologija pobuditi posebnih želja, da će neko hteti više toga, drugi da će što šta smatrati suvišnim. Isto tako se Radojčić kolebao da li bi uz Rucarčeve studije dodao opširni naučni aparat koji bi kod pojedinih radova pokazivao današnje stanje nauke o dotičnom pitanju, ali se konačno odlučio na najnužniji komentar i na ispravljanje očitih grešaka, koje su često potekle iz neznanja ili nemara prvih izdavača Rucarčevih radova.

Rucarčevim zbornikom postao je naučj ponovo pristupačan jedan deo Rucarčevih radova, deo koji se odnosi na kritične studije iz oblasti političke istorije Srba, na članke iz istorijske geografije i narodne tradicije. Druga knjiga zbornika imala bi da bude posvećena Rucarčevim radovima na polju srpske crkvene istorije.

Čitanje ovih odabranih rasprava Ruvarčevih danas ne izaziva više tako elementarno snažan utisak — ta, deo današnje generacije vaspitan je u onom duhu, čiji je on strastveni propagator bio —, kao što u vreme njihovih izlaženja, kada su ličile na oštru i zdravu buru koja je bezobzirno zaduvala u mlitavu, punu nezdravih i zaraznih klica atmosferu patriotskih predrasuda, i to zaduvala sa tolikom unutarnjom snagom, da je brzo i temeljito pročistila istorijski horizont. Ali, i danas čitanje mora u svakom mladom istoričaru da pobudi najosnovniji osećaj i preduvet istorijske nauke: Bezuvetnu istinoljubivost i tamo, gde je ona neugodna i gorka. Čitanje i studij tih tekstova je dužnost, jer mnogi Ruvarčev članak i danas, kao što to Radojčić ističe, u dotičnom pitanju predstavlja bazu, od koje treba početi daljnja ispitivanja.

Dr. Gregor Čremošnik

*

Dubrovački liječnik. Publikacija Dubrovačkog liječničkog udruženja u Dubrovniku u spomen svoje X obljetnice (1923-33). Uredili Dr. M. Bibica, Dr. M. Krmpotić i Dr. Đ. Orlić. Dubrovnik, 1933, 8°, 88 str.

Ova prigodna spomenica obiluje prilozima za istoriju zdravstva u Dubrovniku i na susjednom balkanskom zaleđu. Dr. Smolčić piše o lekaru Đorđu Bagliviju, rođenom Dubrovčaninu, koji se je kao lekar proslavio u Italiji, a Dr. Poljanić o Dru Luki Stuliću (1772—1828), poznatom dubrovačkom lekaru i piscu medicinskih rasprava. U. Talia dao je kratak latinski historijat franjevačke apoteke, osnovane već g. 1317, koja postoji i danas u samostanu Male braće. Članak Dra Riste Jeremića o dubrovačkim lekarima i susjednim vladarima predstavlja samo najkraći izvadak i glavne momente obzirom na to pitanje, iz koga je Dr. R. Jeremić u »Glasniku Ministarstva narodnog zdravlja« objavio opširnu izvornu građu. Od istog je pisca u Spomenici preštampan i jedan članak iz »Srgja« (Knj. III i IV) o lekarskom veštačenju na sudu u Dubrovniku. Dr. M. Bibica preveo je iz G. Gelcicha »Istituzioni sanitarie della repubblica di Ragusa« odeljak o gubi i kugi. Posle najkraćih podataka obzirom na gubavce članak se opširnije zadržava na kugi koja je za Dubrovnik, kao što uostalom i za svu Zapadnu Evropu srednjega veka, predstavljala glavnu pošast. Sve nevolje, sve godine u kojima je besnela ova strašna epidemija, članak spominje samo kratko. Opširnije se zadržava samo na epidemiji od 1526 koja je trajala najdulje (20 meseci), i nju slika veoma živim bojama. Članak se čita vrlo zanimljivo, ali ne daje plastične slike o borbi Dubrovčana protiv toga zla. Baš najvažniju epidemiju, onu od 1391 godine,

članak spominje samo sa nekoliko značajnih reči, a uistinu ova epidemija znači vrhunac zla, ali i preokret obzirom na metode borbe protiv pošasti. Nijedna kuga nije proizročila takvu paniku u gradu, kao što je kuga 1391 godine, nijedna nije imala tako znatnih posledica obzirom na zdravstvene mere, a i obzirom na sami politički život grada.

Kuga te godine počela je sredinom juna¹. U velikom veću učestvovalo je tih godina obično oko 60 članova, samo u osobito važnim prilikama sakupio bi se veći broj. Od tih 60 većnika dne 22 juna 1391 sedi u veću samo još 51, od 5 jula dalje samo 7—9. Isto tako Veće umoljenih je spalo od 30 na 4—5 člana. Sve ostalo razbežalo se u Astoreju, seosku okolinu Dubrovnika i posakrivalo se u tihim letnikovcima Župe, Šume i Pelješca. U gradu je ostao samo onaj koji nije imao kuda da beži, i činovništvo koje je po službenom ugovoru bilo vezano na grad. Takve strašne panike Dubrovnik do tada nije doživeo u svojoj istoriji.

Pre definitivnog rasula dubrovačkih veća, Veliko veće zaključilo da preda upravu grada četvorici plemića, a čuvanje gradskih zidina da poveri osmorici vlastele, od kojih bi se svake noći izmenjivalo po 4, a toj osmorici da se kao pomoć doda 6 građana (populares). Same stražare, 50 na broju, mora da dade grad i okolina proporcionalno. Pošto se znalo što znači ostati u gradu pod vladajućim prilikama, Vel. veće zaključilo da one koji se sami dobrovoljno jave u tu svrhu bogato nagradi. Plemićima-upravicima grada i komandantima straže obećaje za 3 meseca, t. j. do Sv. Mihajla u septembru, po 500 perpera nagrade, građanima po 100 perpera za ta tri meseca, a stražarima po 2 perpera na nedelju. Značenje tih svota najbolje će protumačiti nekoliko paralela. Najsajnije plaćani dubrovački činovnik, gradski fizik, prima u istom razdoblju 800—1000 perpera godišnje, tromesečna nagrada plemiću, prema tome, znači polovicu najviše godišnje plate. Građanin u najbolje plaćanoj, njemu pristupačnoj službi, na pr. potkneževstvu okoline, može da ima do 80 perpera godišnje, sada mu se nudi 100 perpera za sama 3 meseca! Stražari normalno imaju mesečno po 2½ perpera, sada po 2 perpera nedeljno! I uprkos tim iznimno visokim nagradama, koje su za sama

¹ Da ne bismo morali svaki podatak potkrepljivati posebnim napomenama o dotičnim stranama rukopisa, to unapred navodimo da se izvori za sledeća izlaganja nalaze u rukopisu Reformationes knj. XXIX (1390—92) u Dubrovačkom arhivu, gde se mogu naći pod odnosnim datumima, i to odluka Velikog veća od l. 190 dalje, a odluka Malog veća od l. 4 dalje.

3 meseca službe u svakoj struci značile po jedan mali imetak, mesto 12 plemića javi se samo 8, od građana nijedan, a stražari su bili prinuđeni na službu kao na dužnost.

Na taj način, u gradu ostade samo 8 plemića sa 50 stražara, čiji se je broj često morao popunjavati, jer je kuga kosila i u njihovim redovima. Divljenje zaslužuje onih 8 plemića koji su se dobrovoljno javili da ostanu u gradu (to su bili 2 Sorgočevića i po jedan Menčetić, Krusić, Bobaljević, Budačić, Zamanja i Mateša). Ma da su možda bili po sredi finansijski razlozi koji su ih naveli na to da ostanu u gradu, mora im se priznati da su svoju preuzetu dužnost vršili predano i savesno kao svesni sinovi svoje otadžbine. Od njih Martinusije Sorgočević nastrada i umre od kuge, ostala sedmorica iznesoše živu glavu. Za celo vreme kuge, ova osmorica čuvaju grad i ujedno vode svu upravu grada. Oni sačinjavaju i Veliko i Malo veće, sastaju se na večanja, biraju svakog meseca iz svoje sredine gradskog kneza, izdaju naredbe, produžuju činovničke ugovore, postavljaju potrebno činovništvo, jednom rečju, oni vode sudbinu grada, kao da u Većima sedi normalan broj većnika, a ne njih 8. Državna mašinerija funkcioniše besprekorno dalje, zahvaljujući poštivnosti ovih ljudi koji su smeli da prkose pogibelji.

Inače, život mora da je tekao u gradu burno. Poznato je da u takvim vremenima izbijaju najsuprotniji ekstremi na površinu, naime preterana pobožnost i isto tako preterana razvratnost. Na potonju bi ukazivala okolnost, da je u gradu već 12 jula nestalo vina i krnje Malo veće ga mora u velikim količinama nabavljati izvana. Svet mora da se je nemilice opijao u tim strašnim danima.

Pred Miholjdan kuga još nije popustila, gradski oci još se ne usuđuju da se vrate u grad. Vekovima je Dubrovniku postojao običaj da se na Miholjdan, dne 29 septembra, izmeni gradsko činovništvo, da se za svaku struku gradske uprave izaberu novi činovnici. I te godine je došao Miholjdan, ali ko će te godine provesti izbore, kada se je sve razbežalo? Tu se pokazala sva konsekvantnost elementa koji je umeo da vlada. Zakon se mora držati pod svakom okolnošću i tako ove godine na Miholjdan izbore provodi ovo krnje Veliko veće od 8 lica! Naravno, oni sami moraju obnositi sve potrebne funkcije na sudu, carinarnici, kao tržni nadzornici i t. d., ali zakonu je udovoljeno, izbori su obavljani potpuno zakonitim redom. Spomenuta osmorica ostaju za daljnja 3 meseca na upravi, ali za ta tri meseca povise sebi honorar na 750 perpera za svakog, što bi u današnjoj vrednosti i relaciji iznosilo više od 100.000 Dinara po osobi!

Tek krajem novembra kuga počne popustati. Dne 29 XI. sedi u Velikom veću već

14 većnika, 11 XII. čak 26, a dne 22 XII. opet ih ima normalan broj, naime 58. Ovakvo upotpunjeno Veliko veće ne poništava nijedan zaključak bivšeg krnjeg veća, sve odluke ostadoše netaknute i na snazi. Jedino što je od rada bivšeg krnjeg Velikog veća poništeno, to su bili miholjdanski izbori činovništva, na jednoj strani radi premalog broja birača, na drugoj strani radi toga što se u ono vreme nisu mogla popuniti redovito sva mesta uprave. Radi toga se 22 XII. 1391 još jedan puta pristupa izborima i još jedamput se bira sve gradsko činovništvo. To novoizabrano činovništvo vršice funkcije do kraja 1392 godine, a u buduće će se do godišnje činovništvo stalno birati koncem decembra svake godine. Na taj način, kuga od 1391 imadaše za politički život Dubrovnikova krupnih posledica. Ranije, kroz vekove, bejaše Miholjdan dan političkih intriga i strasti, dan na koji su se zaposedala i najvažnija i najnezatnija mesta gradske uprave. Taj je dan za Dubrovnik (kao i za druge dalmatinske gradove, na pr. Split) imao svoj duboki smisao u tome, što je u to vreme počinjala nova radna godina: Berba vinograda, glavni prihod gradske vlastele, bila je do Miholjdana svršena, od toga dana dalje počinje novi godišnji rad, pa se menja i stara uprava grada. Od kužne 1391 godine dalje Miholjdan gubi svoje vekovno značenje i pada u zaborav. Politički se život pomera za tri meseca, od 1391 dalje daje mu se oduška oko kalendarске nove godine. Nije ni čudo, dubrovačka vlastela g. 1391 davno više u svojim računima kao prvu poziciju ne gleda vinograd i prošlu berbu, nego svoje trgovačke ili poduzetničke teftere, a ti se svakako zaključivahu na Novu godinu.

Sem za politički život grada, ova kuga od 1391 je važna i po tome što kao njezinu posledicu nalazimo narednih godina po prvi puta moderne metode suzbijanja njezina širenja. Sve do 1391. profilaksa je više nego manjkava. Doduše, čim se je u jesen 1390 čulo da na jadranskim obalama ima kuge, dubrovačko veće dne 4 sept. 1390 bira dvojicu plemića kao činovnike, da paze na to da se zabrani i onemogućiti svaki saobraćaj se okuženim predelima. Ali, što je mogla ovakva mera koristiti, kada na pr. isto ono Malo veće dne 3 XI. 1390 jednoj barci sa vlasnikom i 4 mornara, te 1 plemićem, 2 svećenika i 1 koludricom kao putnicima zabranjuje pristajanje u Ankoni, gde navodno ima kuge, ali izričito dozvoljava iskrcavanje u Rimu, pa bilo tamo kuge, ili ne. Takvi »naročiti obziri« morali su onemogućiti svaku predobranu od epidemije. Tek posle kuge opažaju se sasvim drugi metodi suzbijanja. Kada se među hercegovačkim izbeglicama, koji su od turske opasnosti prebegli na dubrovački teritorij, pojavi jedan slučaj kuge,

vlada daje bezobzirno sve prebaciti preko granice, ma da je inače za izbeglice uvek pokazivala najširokogrudniju liberalnost i gostoprinstvo. I kada se naredne godine kod jednog dubrovačkog zanatlije pojavi sumnja da se je razboleo od kuge, vlada konfinira kroz više meseci celu porodicu na pustom ostrvu Mrkanju i mesecima je na državni trošak izdržava izolovanu od ostalog sveta. To su prvi znaci i počeci zaista efikasnog suzbijanja zaraze. Zadatak istorije zdravstva je da ispita u koliko su ti počeci u vezi sa općim stanjem medicinske nauke onih vremena. U Dubrovniku ovi se počeci javljaju kao posledica kuge od 1391, koja u tom pogledu znači jedan važan datum. Da je bila dubrovačka vlada u tom pogledu na pravom putu, vidi se po tome što je narednih godina kuga još harala po ostaloj Dalmaciji i ostrvima, ali je Dubrovnik ostao od nje pošteđen. Tek, kada su ta iskustva završljena, početkom XV stoleća, Dubrovnik doživljava nove epidemije.

Dr. Gregor Čremošnik

Mathias Murko, *Nouvelles Observations sur l'état actuel de la poésie épique en Yougoslavie*. *Revue des Etudes Slaves*, XIII, 1—2, Paris 1933, str. 16—50.

Ime g. Matije Murka je nerazdvojno vezano za obnovu interesa za našu narodnu poeziju. On je prvi, još pre Rata, počeo sa sistematskim proučavanjem sadašnjeg stanja narodne epike i uslova njenog stvaranja i života u našim danima. Njegove Nove primedbe o sadašnjem stanju epske poezije u Jugoslaviji nastavak su i dopuna njegovog ranijeg rada, koji je izišao također na francuskom, 1929 g., kao posebna knjiga Instituta slovenskih nauka u Parizu, pod naslovom *La poésie populaire épique en Yougoslavie*, a u kojemu je on izložio u sažetom obliku sva svoja proučavanja s putovanja po Hrvatskoj, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini i zapadnom delu Sandžaka. U ovoj studiji on je proširio svoju anketu na preostali deo Bosne, Crnu Goru, Staru Srbiju, istočni deo Sandžaka i velik deo Srbije.

G. Murko je konstatovao da je u nekim od ovih krajeva epska poezija živi nego što se to moglo pretpostaviti na osnovu izveštaja ranijih istraživača, Hiljferdinga ili Jastrebova, koji nisu mogli zalaziti daleko u sela i udaljavati se od većih mesta. Iako se epska poezija održava u patrijarhalnoj sredini (ovde za to ima novih potvrda), g. Murko je konstatovao da su u nekim mestima njenom održavanju i širenju doprinele i razne pesmarice, iz kojih su pevači obnavljali svoj repertoar. Da ne govorimo o Vu-

kovim zbirka, interesantno je da ima pesama iz Kačića koje su se raširile do Kruševca u Srbiji, Balkanski i svetski rat su takođe doprineli oživljavanju junačke poezije. Interes učenih ljudi za narodnu poeziju, razne utakmice guslara, koje su priredivane posle rata, glas koji su stekli pojedini pevači uticali su na kraju da se razvije i mnogi pevački poziv.

G. Murko i ovoga puta daje dosta podataka o guslarskim i drugim instrumentima kojima se prati pevanje. Međutim, on uvidja da je u epskoj poeziji glavno pevanje, jer se ono često čuje i bez gusala ili kojeg drugog instrumenta, pa zato sada posvećuje specijalnu pažnju i drugim načinima izvođenju i prenošenju pesama. I na ovim putovanjima g. Murko je potvrdio svoje ranije mišljenje da su pevači slepci, koji ne prosjače, vrlo retki. U ovoj studiji je dato i dosta podataka o načinu na koji se pesme menjaju a tako isto i o postanku novih pesama. Navode se mnogi izrazi koji se upotrebljavaju za te prilike, a prvi se put objašnjava izraz *oknaditi*, koji je u Rječniku Jugoslavenske akademije označen kao nejasan a koji g. Murko dovodi u vezu sa *nadoknaditi*, koju je reč čuo da se upotrebljava kad »jedan od pevača sastavi jedan deo pesme a drugi doda«.

Na kraju studije precizno su navedeni svi činioci koji utiču na gubljenje narodne poezije. Ti činioci su politički (udaljenost Turaka), socijalni (raspadanje zadruga, preorijentacija ekonomije, manja dokolica na selu i t. d.) i kulturni (moda druge vrste muzike, širenje pismenosti i knjiga a s njima i jačanje kritičnog smisla). G. Murko je ipak ubeđen da će epska poezija živeti još dosta dugo u brdovitim predelima, udaljena od modernog života gradova.

G. Murku služi na čast ne samo što je počeo i izveo na velikoj teritoriji sistematsko proučavanje života narodne epske poezije, nego i to što je u ovom poslu sačuvalao stav iskusnog naučnika koji savesno beleži i kontroliše činjenice i iz njih izvodi samo one zaključke koji se mogu izvesti. Kod njega nema nigde uopštenih zaključaka o pitanjima prošlosti, koja se ne mogu rešavati samo na osnovu ankete o sadašnjem stanju narodne poezije, i on nigde ne potcenjuje napore koji su, drugim kojim metodama, ranije učinjeni ili se sada čine na osvetljavanju raznostrukih problema narodne epske poezije. To se ne bi moglo reći za mnoge od njegovih sledbenika, priznatih i nepriznatih.

N. B.

Д-р Фехим Бајрактаревић, *Насредин-хоџин проблем*. (Препечатано из Прилога за књижевност, језик, историју и

Interesantni a vrlo složeni problem Nasredin-hodže pisac u ovoj studiji razmatra uglavnom u četiri pravca. Na prvom mestu izloženo je pitanje istoričnosti same Nasredin hodžine ličnosti i postanka zbirke šala koje se njemu pripisuju, zatim razvoj toga pitanja u zapadnoevropskoj orijentalistici i napokon pregledane su štampane zbirke tih šala na našem jeziku, a pokrenuto je i pitanje njihove rasprostranjenosti u našoj usmenoj književnosti.

Zamršenost problema dolazi pre svega kao posledica mnogih predanja i hipoteza o istoričnosti Nasredin-hodže, koja se međusobno ne slažu čak ni u tome kad je hodža mogao živeti i koje je narodnosti bio. Po jednoj, takozvanoj arapskoj verziji, koju je izneo magjarski turkolog I. Kúmos, Nasredin je živio u doba Haruna al-Rašida (786—809); po drugoj, on je savremenik Alaedina Takoša (oko 1172—1200) i označen je kao Persijanac. Ovim dvema verzijama pisac pridaje samo utoliko važnosti, ukoliko mogu poslužiti kao putokaz za iznalaženje izvora nekim šalama koje se hodži pripisuju ili puteva kako su one došle u tursku književnost. Druge, t. zv. turske verzije, pisac deli na dve grupe. Prva grupa, koja potiče po svojoj prilici od poznatog putopisca E. Čelebije »stavlja Nasredin-hodžu u doba Bajezida Ilderima, Timura i Alaedina, osmog vladara karamanidskog« (st. 5). Drugi misle da je N. živio u XIII stoleću; takvu pretpostavku pokušao je da naučno obrazloži turski učenjak Keprilizade. I jedno i drugo tvrđenje g. Bajraktarević podvrgava kritici i ne veruje u njihovu apsolutnu istinitost. Čelebijina verzija značajna je naročito zbog toga što se ona odmaćila u Evropi,* dok je druga ovde ostala skoro nezapažena. — Već ta raznolikost predanja i pretpostavki dovoljna je da se posumnja uopšte u istoričnost N.-h. No iz opravdane opreznosti pisac pretpostavlja i mogućnost, da se jednog dana dokaže istoričnost N.-h., ali ni u tom slučaju »ne bi bio pronađen autor svih tih šala, nego samo njihov turski nosilac i junak« (str. 24-5), jer »tokom vremena njemu su mogli pripisati mnoge tuđe, u prvomu redu arapske i persijske šale i došetke« (str. 24).

Taj deo problema, naime gde treba tražiti izvor šalama koje se pripisuju N.-h., i da na tu stazu treba skrenuti ispitivanja, postavio je francuski naučnik René Basset i svojim

* Ovu verziju popularisao je kod nas Lj. Nenadović svojim Pismima iz Nemačke, pisanim 1870 g. (S. k. zadruga, br. 165, str. 22 i 23). On tu kaže da je to pročitao »odavno u jednoj francuskoj knjizi«. — Tu je i jedna Nasredinova došetka. — V. L.

zaključcima još više doveo u sumnju istoričnost N.-h. On je našao da se mnoge od ovih šala nalaze kod arapskih pisaca X i XI stoleća i da se najčešće pripisuju nekom Džuhi, koji kao da je živio u VIII stoleću. Jedna zbirka Džuhinih anegdota zabeležena je u jednoj bibliografiji arapske književnosti iz X stoleća, pa je Basset pretpostavio »da je ova zbirka prešla usmenim putem na zapad i da je u XV i XVI stoleću bila prevedena na turski, a glavna ličnost da je identifikovana sa nekim Nasredin-hodžom« (str. 18) [Pri tome metateza: Djoha = hodja]. Ova Basset-ova teorija nije ostala bez prigovora, ali g. Bajraktarević misli, da je Basset na pravom putu, iako se teorija u pojedinostima ne bi mogla održati.

Pisac je rasvetljujući problem uopšte istodobno pratio i prikazao razvoj problema u evropskoj nauci; ukazao je na rasprostranjenost šala na Zapadu i Balkanu i prikazao pojedina izdanja kod Nemaca, Francuza, Engleza, Rusa, Magjara i balkanskih naroda. Sasvim razumljivo zadržao se naročito na širenju tih priča kod nas, i to u dva pravca: na štampanim zbirkama i na usmenom prenošenju. Prvi pomen N.-h. u našoj pisanoj književnosti on je našao u knjizi Himbenost pritankogh veleznanstva Nasredinova, koju je Nikola Palikuća izdao u Ankoni 1771 god. Tu je samo ime Nasredinovo, a zapravo radi se o šalama italijanskog šaljivca Bertolda. Toj zbirci je »srodno« i zadarsko izdanje iz 1857 g.: Nasradin iliti Bertoldo i t. d. »koje »u stvari predstavlja našu obradu talijanske narodne knjige o Bertoldu« (Preštampano i 1903, takođe u Zadru.) Navode se zatim priče štampane u Забавнику Dimitrija Davidovića (Beograd 1833), pa onda zbirke: St. Sremca (1894), novosađska (1903), zagrebačka (bez označene godine) i tako dalje. Za sva ova izdanja pisac je utvrdio izvore, zatim međusobnu vezu i zavisnost. U našu pisanu književnost ove su šale, izuzimajući Palikućinu i zadarsku zbirku, najvećim delom došle preko nemačkih izdanja (preko zbirke Mehmeda Tefika u nemačkom prevodu Dra E. Müllendorfa).

U raspravljanju svakako vrlo zanimljivog pitanja na koji način su se, kojim putem i u kolikoj meri Nasredinove šale širile i usmeno u našem narodu, g. Bajraktarević nikako ne pretenduje da bude iscrpan; on to više puta naglašava. No ipak on je ukazao na zbirke narodnih anegdota i priča u kojima je zapazio i Nasredinovih šala ili aluzija na njih. U ovom pravcu se zaista nikada ne može biti dovoljno iscrpan, no g. Bajraktarević je već dao solidnu osnovicu za jednu specijalnu studiju koju s pravom od njega očekujemo.

Vido Latković.

Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области. Књига I. Уредник Др Војислав С. Радовановић, Скопље, 1931. VI и 231. Издаје Скопско Научно друштво.

U veoma dobro uređenoj i znanjački opremljenoj seriji svojih izdanja Skopsko Naučno društvo je izdalo i prvu knjigu etnografskog Zbornika sa sledećom odabranom sadržinom. Gliša Elezović: O imenima i poreklu starijih muslimanskih porodica u Skoplju. U uvodu (1—3 str.) pisac ukratko govori o postanku prezimena. Nakon toga (3—22 str.) daje 100 porodičnih naziva prikupljenih u narodu, na osnovu dobro i temeljno proučenih istraživanja. Oko 50 porodičnih naziva etimološki stoje, kako to pisac kaže, u vezi sa kakvom bilo našom reči ili sa rečima koje nisu ni turskog, ni arapskog, ni persiskog porekla, a ostali su turskog, arapskog i persiskog porekla ili slični sa njima. Tako pisac prvo govori o prezimenima po osobnim imenima muslimanskim ili hrišćanskim; zatim o prezimenima po imenima narodnosti ili zemalja; o prezimenima po imenima sela i varoši ili delova njihovih; o prezimenima po zanimanju; te o prezimenima iz potsmeha ili po telesnom izgledu i moralnom svojstvu, i napokon o raznim drugim prezimenima; govoreći u koliko je imao podataka i o poreklu rodova. Žaliti je što se pisac nije osvrnuo i na uzroke doseljavanja raznih muslimanskih porodica u Skoplje. Dr. Stanko Karaman: Ribarstvo na Katlanovskom Jezeru (23—26 str. sa 3 sl.). Iako kratak članak sadrži dragocene podatke o poreklu i načinu ribarenja na K. Jezeru, gde se ribarilo sigurno od davnina, a naročito u vreme Rimljana, što pisac tačno konstatuje. Danas ribare na K. Jezeru samo po nekoliko kuća dva sela: Tavora i Blaca, i to samo sezonski. Vredno je pomena da tu profesionalnoga ribarenja nestaje i da ga zamenjuju druge privredne grane. Ribarenje je tu vezano za sezonsku poplavu jezera i Vardara u jesen i proleće, kada naraste Vardar, te se preliiva kod Tavora u livade i prelazi preko livada i u samo jezero, kojom prilikom nagrne mnoštvo ribe iz Vardara u jezero. Kad voda u Vardaru padne, uskoro opadne i u poplavljenim livadama i ispod Tavora i oko jezera i polako se povraća u Vardar jednim jazom, zvanim Mrtvica. Na tome jazu mrtvici nastaje glavno ribarenje, jer se lov riba koja se vraća s mrešta; love je većinom sami Tavorci, dok ribu koja zaostaje u jezeru, love Blaćani. Ribarenje na jezoru znatno se razlikuje od ribarenja na jezeru — na Bistri, a različite su i vrste riba. Posmatran u celini katlanovski ribolov ima izrazito sezonski karakter, kao što ga ima i ohridsko i prespansko ribarenje,

sa raznovrsnim oruđem za ribolov. Naročito pada u oči ribolov sa čamca »Lade« ili »Korita« (oranica, monoksilon, Einbaum), čije poreklo datira iz veoma velike starine a koji je još i danas u upotrebi na mnogim vodama na Balkanu i drugde na svetu. (Uporedi Siniša Stanković: Tipovi ribarskih čamaca na južno-balkanskim jezerima. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu IV, 1929, 82—99). Mitar S. Vlahović: Sredačka Župa (27—51, sa 4 sl.). U ovome radu su izneti opšti podaci o Sretnskoj, zabačenom planinskom predelu pod Šar-Planinom, sa najpotrebnijim obaveštenjima: o naseljima i poreklu stanovništva, o njegovu privrednom životu, o kući i o drugim zgradama, o zadrugi, hrani i nošnji, o svadbenim, božićnim i seoskim slavama i najzad kratki podaci o duhovnim osobinama Srećana. Činjenica da u Sretnskoj Župi svaka kuća ima dve slave: jednu u proleće, a drugu u jesen ili u zimu, potvrđuje teoriju da je slava praznik iz oblasti kulta predaka. Poznato je da su kod svih indoevropskih naroda proleće i zima glavni terminji za praznike predaka. Takođe je veoma interesantna činjenica da se slavljenje porodične službe obavlja uoči dana krsne slave, što je dobar dokaz za prvobitni htonični karakter praznika, a još u svome početku ovo proslavljanje je bilo vezano za veće (pisac misli da je slovenski obred prenet na veće). (Uporedi IX pr. M. Murko: Das Grab als Tisch; O. Schrader: Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde, s. v. Ahnenkultus: Bogoslovlje VIII, 3, 1933, 285—286. — članak V. Čajkanovića). Stojna K. Ristić: Običaji prilikom rođenja kod pravoslavnih Srba u Skoplju (53—64). Detaljno i brižljivo opisani običaji za vreme bremenitosti oko novorođenčeta i porodilje, o trećoj večeri, krštenju, četrdesetom danu, te o zaštiti od uroka i nekih dečjih bolesti, nicanje zuba, prohodanje, banjanje i uzimanje kose. Dr. Vojslav S. Radovanović: Marijovci u pesmi, priči i šalj — nekoliko pregršti iz riznice duhovnog blaga Južnosrbijanaca (65—231, sa 8 sl.). Veliki rad u kome su ukupno 122 priloga. Posle kratkog predgovora pisac daje u I delu Kraljske i starske pesme (svoga 25 pesama). U II delu su ženske i bečarske pesme (svoga 38 pesama). Molitve i zdravice su u III delu (svoga dve pesme). Za ovim sledi zbirka priča i šala. U ovome delu: I su skazne i prikazne (svoga 25). II su lage i smeške (svoga 32). Na kraju su podaci o zbirci gde su iznesena i imena lica od kojih su zabeležene pesme i priče, o načinu beleženja, negovanju i stvaranju umotvorina, te i o podeli umotvorina, kao i prigode pevanja i pripovedanja. Potom azbučni pregled sadržine i rečnik redih reči.

Po raznovrsnosti građe i po njenoj naučnoj vrednosti, te i načinu beleženja i prikupljanja građe, ova je zbirka jedna od najboljih etnoloških zbirki svoje vrste, koju naša etnološka nauka ima.

Kao što i prof. Radovanović u svom predgovoru napominje, ove narodne umotvorine veoma jasno svedoče o duševnoj vedrinji i otvorenosti Marijovaca, o velikom daru njihovom za šalu, jakoj nacionalnoj svesti, te

o snazi i svežini narodnih predanja, što čini da su oni »za Južnosrbijance ono isto što za Šumadince Ere«. (Uporedi Jovan Erdeljanić: Etnološko proučavanje našega Juga, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu VII, 1932, 5).

Želeti je da Skopsko Naučno društvo i dalje produži sa izdavanjem knjiga Zbornika i proučavanjem Južne Srbije, onako kako je to već započelo. *Tatomir Vukanović.*

BILJEŠKE

* Jugoslavenska akademija u Zagrebu prenijela je poradi trošnosti u sporazumu s krčkim biskupom i opatom sv. Lucije dr. Josipom Srebrničem iz crkvice sv. Lucije u Jurandvoru na Krku tzv. bašćansku ploču u kojoj se spominje i kralj Zvonimir, jedan dakle od najdragocjenijih spomenika hrvatske povijesti ranih stoljeća. Tekst natpisa priopćen je u VII. knjizi Akademijinih »Starina« (1875.) prvi puta i zato je zavod bio mišljenja (usprkos ususa da to spada u posao arheoloških muzeja i konservatorskih ureda) da je »i najopravdanije, da Akademija i čuva taj spomenik«. Poslan je novinama u tom smislu dopis »Iz pisarnice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu broj 872 od 14. kolovoza 1934.« u kojem se još zaključno kaže »Potrebu prenosa shvatila je i odobrila i naša državna vlast«.

Ali uvaženi visoki kulturni zavod nije računao sa stanovištem stanovnika Baške i ostalih otočana otoka Krka. Dogodila su se mnoga i neugodna, zbilja čudnovata zbitija, razumljiva iz opće razdraženosti naših provincijskih mjesta i tzv. »malih ljudi« koji upravo traže »događaje«.

G. V. Štefanić pisao je u »Obzoru« 17. VIII. 1934. m. o. i ovo: »...Što je sve to vrijeme bilo s pločom, koju su bili postavili benediktinski redovnici oko g. 1100., ne zna se točno, ali ona se eto ipak sačuvala čitava i gotovo posve čitljiva, te se na njoj može čitati za Zvonimira »kraj hrvatski«, što je najstariji sačuvani narodni naziv na našem jeziku. Čudo je da se sačuvala, jer za nju nije bilo interesa sve do pred nekih 80 godina. Ona je opet iskrsnula iz mraka zajedno s narodnom sviješću prošloga stoljeća. U potrazi za spomenicima narodne prošlosti došao je bio u Bašku naš učenjak Ivan Kukuljević, koga je bašćanski župnik i poznati narodnjak Petar Dorčić upozorio na ploču u sv. Luciji. Kukuljević je pokušao ploču pročitati, ali je nije mogao posve odgonetati. Zatim su odmah dolazili da čitaju ploču i drugi, a u prvom redu naš učenjak iz Dobrinja pop Ivan Črnčić i kanonik i učenjak Franjo Rački i

drugi. Učenjaci su tokom druge polovice prošloga stoljeća nekoliko puta tekst ploče objelodanili i protumačili. Kipar I. Rendić napravio je za Jugoslavensku akademiju faksimil u gipsu. Na taj i sličan način ploča je stekla široku popularnost u učenom svijetu, postala je ponos čitavoga našeg naroda, a osobito Bašćana, jer se po ploči Baška i pročula po svijetu. Krčki biskup Ivan Vitezić u brizi za očuvanje ploče, dao ju je g. 1861. dignuti sa crkvenoga tla i postaviti na povišeno mjesto u pobočnoj kapeli. Da se bolje sačuva od dodira ljudskih ruku i od laganog raspadanja, biskup Antun Mahnić dao ju je zatvoriti u staklo. Međutim čini se da su te mjere pospješile raspadanje ploče, osobito od vlage, pa su se od ploče počeli lomiti sitni komadići... Pred par godina iskrsla je misao, da bi ploču trebalo staviti na drugo mjesto, gdje će biti bolje konservirana, i to u Zagrebu kao našem kulturnom središtu. Za to su se navodili razni razlozi, osobito nesigurnost ploče na državnoj periferiji, na granici »drugoga carstva«. Jugoslavenska akademija u Zagrebu kao naučna ustanova je već onda predložila krčkom biskupu kao opatu sv. Lucije u Baški, da se nađe načina za prenos ploče u Akademijinu palaču u Zagreb. Na taj glas napisao sam u »Obzoru« g. 1932. članak u kojem sam iznio svoje mišljenje kao otočanin znajući, da je to mišljenje čitavoga naroda na otoku. Posljednji događaji oko ploče uvjerali su me, da sam osjećao s narodom. U tom sam naime članku izrazio bojazan, da će doskora otok Krk ostati bez svojih karakterističnih kulturno-nacionalnih spomenika, ako se bude sve iz njega odnosilo. Glede bašćanske ploče zastupao sam mišljenje, da je ne valja odnositi s njezina mjesta... Tada sam kao i u drugoj prilici predlagao, da se uopće crkva sv. Lucije pretvori u narodni muzej otoka Krka koji bi primio sve, osobito kamene spomenike naše prošlosti, koji su kojekuda rasijani... Bašćanski puk nije slutio, da bi bašćanska ploča mogla biti odnesena iz sv. Lucije... Iznenada puče glas, da je između Jugoslavenske